

Nevevî Biyografisine Rüyalar Üzerinden Bir Katkı: Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu ve İşlevi

*A Contribution to al-Nawawî's Biography through
Dreams: The Representation and Function of
Dreams in al-Nawawî's Works*

Dr. Öğr. Üyesi

Suat KOCA

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye / Ankara University Faculty of Theology, Ankara, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0367-7319>

kocasuat@gmail.com, kocas@ankara.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/01wntqw50>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 17 Şubat 2023 / 17 February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Mart 2023 / 16 March 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1252674

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Suat KOCA).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Suat Koca, "Nevevî Biyografisine Rüyalar Üzerinden Bir Katkı: Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu ve İşlevi", *Sufiyye* 14 (Haziran/June 2023), 1-40.

Öz

Bireysel ve subjektif bir olgu olduğu için bilgi değeri daima ihtiyatla karşılanmış olmakla birlikte İslam geleneğinde rüyalar yaygın biçimde bilgelik ve ilhamın değerli bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatında rüyaların rol oynamadığı hemen hiçbir alanın olmaması şaşırtıcı değildir. İslam tarihinin en başından itibaren rüyalar üzerine geniş ve zengin bir yazın alanı geliştirilmiştir. Tarihi süreçte rüyalara yönelik olarak temel İslam bilimlerinin yanı sıra felsefi ve irfanî geleneğin mensuplarının geliştirilen yaklaşımlar ve ortaya çıkan dinî, edebî, felsefî ve kültürel nitelikli birikim, günümüzde sadece İslam'a özgü tarihi bir materyal olarak değil, sosyal bilimler paradigmasının gerektirdiği biçimde insanlığın kadim tarihinin özgün bir parçası olarak görülmekte ve geniş bir perspektifle çok yönlü araştırmalara konu olmaktadır. Son yıllarda kendi içinde bağımsız bir bibliyografya oluşturabilecek bir yeküne ulaştığı söylenebilecek bu verimli araştırma alanından elde edilen bilimsel nitelikteki ürünler, rüyalar üzerinden İslam düşüncesi ve kültürüne yeni bakış açıları kazandırmakta ve diğer bilgi kaynaklarının analizinin nadiren sağladığı bireysel ve özel deneyimlerle karşılaşmaya imkân vermektedir. Bu araştırma da hicri yedinci asrın fıkıh ve hadis sahasında temayüz etmiş simalarından Nevevî'nin eserlerindeki rüya anlatımlarına odaklanmakta, ilgili malzeme üzerinden genel anlamda İslam düşüncesinde, özelde Nevevî'nin ilmi-edebî mirasında rüyanın yeri ve işlevi üzerinden alana katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Nevevî'nin eserlerinde dağınık halde bulunan rüya anlatıları bir araya getirilmiş, bunlar mümkün olduğunca rüya sahiplerinin kendi ağzından alıntılar halinde sunulmuş ve nihayet tematik olarak tasnif edilip hangi amaç ve işlevlerle kullanıldığı değerlendirilmiştir. Nevevî'nin vefatından sonra görüldüğü rüyalar da onun biyografisinin inşasına katkı sunan birer edebi-tarihi malzeme olarak bu çalışmada kendine yer bulmuştur. Nevevî'nin eserlerinde aktarılan rüyaların aynasından yansıyan görüntüler, bir yandan onun kişisel ve entelektüel biyografisinin gölgede kalmış bazı yönlerine ışık tutarken, aynı zamanda İslam düşüncesindeki rüya anlatılarını zenginleştirmeye ve rüyaların anlamı ve işlevine ilişkin bilgilerimizi genişletmeye imkan sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Biyografi, Rüya, Sunum, Nevevî.

Abstract

As a subjective and individual phenomenon, the dreams have always been regarded as a valuable source of wisdom and inspiration in the Islamic tradition, although their epistemological value has always been treated with caution. It is not surprising that there is hardly any area of Muslim individual and social life in which dreams do not play a role. A profound and rich literature on the dreams has been developed from the very beginning of Islamic history. In the historical process, the approaches to dreams developed by the members of the philosophical and spiritual traditions as well as the basic Islamic sciences and the religious, literary, philosophical and cultural accumulation are recently seen not only as a historical material specific to Islam, but also as a unique part of the ancient history of humanity as required by the social sciences paradigm and this accumulation becomes the subject of multifaceted research with a wide perspective. In recent years, the scholarly results from this productive field of research, which can be said to have reached a volume that can generate an independent literature in itself, provide new perspectives on Islamic thought and culture through dreams and allow encounters with individual and private experiences that are rarely provided by the analysis of other sources of information. In this study, I focus on the dream narratives in the works of al-Nawawî, one of the most prominent scholars of the seventh century in the field of fiqh and hadith. Within the framework of the relevant material, my study aims to contribute to the field through the place and function of dreams in Islamic thought in general and in al-Nawawî's scholarly-literary heritage in particular. In this context, I gathered the scattered dream narratives in al-Nawawî's works, presented them in the form of quotations from the dreamer's own mouth as much as possible, and then classified them thematically and evaluated the purposes and functions for which they were used in the works. I also analysed the posthumous dreams of al-Nawawî as literary-historical material that contributes to the construction of his biography. In conclusion, the images reflected in the mirror of the dreams reported in al-Nawawî's works shed light on some of the overshadowed aspects of his personal and intellectual biography. They also provide an opportunity to enrich the dream narratives in Islamic thought and expand our knowledge of the meaning and function of the dreams.

Keywords: Hadith, Sufism, Biography, Dream, Representation, al-Nawawî.

Bir tarihçi, hele hele psikolojik çözümleme yapmaya niyeti ve eğitimi olmayan bir tarihçi rüyalarla niye ilgilenir? Bir kere görülenlerin ya da görülmüş gibi anlatılanların içerikleri bir yana, rüyaların nasıl değerlendirildiği ve yorumlandığı, bir kültürel geleneği anlamak isteyenlere birçok konuda önemli ipuçları verebilir.¹

Rüyalar din, kültür, tarih ve ruhun dinamik bir karşılıklı etkileşimle birleştiği yaratıcı hayalî mekan hakkında eşsiz bir anlayış sunmaktadır.²

Giriş

Rüyalar, doğası gereği, her insan tekine ait özel bir tecrübeyi ifade eder ve belki de en çok bu yüzden ilgi ve merakın konusu olur. Sübjektif ve bireysel bir mahiyette olduğu için bilgi değeri ihtiyatla karşılanmış³ olmakla birlikte İslam geleneğinde rüyalar yaygın biçimde bilgelik ve ilhamın değerli bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatında rüyaların rol oynamadığı hemen hiç bir alanın olmaması şaşırtıcı değildir.⁴ İslam tarihinin en başından itibaren rüyalar üzerine geniş ve zengin bir yazın alanı geliştirilmiştir.⁵ Tarihi süreçte rüyalara yönelik olarak temel İslam bilimlerinin yanı sıra felsefi ve irfanî geleneğin mensuplarınca geliştirilen yaklaşımlar ve ortaya çıkan dinî, edebî, felsefi ve kültürel nitelikli birikim, günümüzde sadece İslam'a özgü tarihî bir materyal olarak değil, sosyal bilimler paradigmasının gerektirdiği biçimde insanlığın kadim tarihinin özgün bir parçası olarak görülmekte ve geniş bir perspektifle çok yönlü araştırmalara⁶ konu

1 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 142.

2 Kelly Bulkeley, "Freud'un Özünü Düşünmek", *Psikolojik, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla Rüyalar*, ed. Kelly Bulkeley, çev. Dilek Cenkçiler (Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2008), 1.

3 Çağfer Karadaş, "Rüyanın Mâhiyeti, Bilgi ve Hüküm Değeri", *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 60-61.

4 G. E. Von Grunebaum, "The Cultural Function of the Dream as Illustrated by Classical Islam", *The Dream and Human Societies*, ed. G. E. Von Grunebaum-R. Caillois (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966), 10.

5 Leah Kinberg, "Dreams", *Encyclopaedia of Islâm* 3 (Erişim 17 Şubat 2023).

6 Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, çev. Tuba Erkmen (İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005).

olmaktadır. Bu bağlamda rüyaların bazen İslamî disiplinlerde,⁷ bazen bu disiplinlere mensup âlimlerin düşüncesinde,⁸ bazen de bu âlimlerin yazdığı eserlerdeki⁹ kullanımı üzerine incelemeler yapılmıştır. Son yıllarda kendi içinde bağımsız bir bibliyografya oluşturabilecek bir yeküne ulaştığı söylenebilecek bu verimli araştırma alanından elde edilen bilimsel nitelikteki ürünler, rüyalar üzerinden İslam düşüncesi ve kültürüne yeni bakış açıları kazandırmakta ve diğer bilgi kaynaklarının analizinin nadiren sağladığı bireysel ve özel deneyimlerle karşılaşmaya imkân vermektedir.¹⁰ Bu araştırma da hicri yedinci asrın fıkıh ve hadis sahasında temayüz etmiş isimlerinden Nevevî'nin (ö. 676/1277)¹¹ eserlerindeki rüya anlatımlarına odaklanmakta, ilgili malzeme üzerinden genel anlamda İslam düşüncesinde, özelde Nevevî'nin ilmî-edebî mirasında rüyanın yeri ve işlevini tahlil etmek suretiyle müellifin biyografisine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Nevevî'nin eserlerinde dağınık halde bulunan rüya anlatıları bir araya getirilmiş, bunlar mümkün olduğunca rüya sahiplerinin kendi ağzından alıntılar halinde sunulmuş ve nihayet tematik olarak tasnif edilip hangi amaç ve işlevlerle kullanıldığı değerlendirilmiştir. Nevevî'nin vefatından sonra görüldüğü rüyalar da onun biyografisinin inşasına katkı sunan birer edebî-tarihî malzeme olarak bu çalışmada kendine yer bulmuştur. Kaynaklarda aktarılan bütün bu rüyalardan yansıyan görüntülerin, onun kişisel ve entelektüel biyografisinin saklı kalmış özel yönlerine erişim yolu sağlayarak onlara ışık tutması ümit edilmektedir; sonuçta “rüyaların araştırılması, insan hayatının kendisinin araştırılmasıdır.”¹²

7 bk. Talat Sakallı, *Rüya ve Hadis Rivayeti* (Isparta: Tokoğlu Ofset, 1994); Eyad Abuali, “Dreams and Visions as Diagnosis in Medieval Sufism The Emergence of Kubrawî Oneirology”, *Journal of Sufi Studies* 8 (2019) 1-29; Amir Ali Mazandarani-Vahid Mahmoudi, “Representation of Dreams in Medieval Sufi Texts: A Qualitative Study”, *Dreaming: American Psychological Association* 33/2 (2022), 187-205.

8 bk. Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 169-190; Nevzat Tartı, “Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2004), 9-40; Halit Özkan, “Bir Muhaddis-Süfînin Rüyaları: İbn Ebî Cemre ve el-Merâî'l-Hisan'ı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011), 33-58.

9 bk. Bekir Kuzudişli, “The Use of Dreams in Rijâl Books”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 273-300.

10 Nile Green, “The Religious and Cultural Roles of Dreams and Visions in Islam,” *Journal of the Royal Asiatic Society* 13/3 (2003), 287.

11 Nevevî'nin biyografisi ve bilimsel mirası hakkında kapsamlı monografik bir çalışma için bk. Nail Okuyucu (ed.), *İslam İlim Geleneğinde Nevevî* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022).

12 Bulkeley, “Freud'un Özünü Düşünmek”, 5.

Problem ve Kapsam

Hicrî yedinci yüzyılın Dımaşk'ında Eşrefiyye Dârülhadisi'nin gözde müderrisi Nevevî'den ders alma fırsatını yakalayan öğrenciler, ondan fıkıh ve hadisle ilgili bilgiler öğrenirken, aynı zamanda birbirinden ilginç rüyalar da dinliyorlardı. Nevevî'nin bazen bizzat gördüğü, bazen başkalarından dinlediği, en çok da önceki kaynaklardan alarak anlattığı bu rüyalar, en azından belli bir kısmı, kendisi tarafından eserlerinde kayıt altına alınmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Aslında Nevevî'nin rüyalara ayrılmış özel bir eseri olmadığı gibi, geniş kapsamlı eserleri içinde rüyalara ayrılmış özel bir konu başlığı da yoktur.¹³ Rüyalarla ilgili anlatılar eserlerinin muhtelif yerlerine dağılmış durumdadır. Nevevî'nin zühd eksenli olarak tasarladığı ve geniş bir konu yelpazesine sahip *Bustânü'l-ârifîn*, içerdiği on rüya ile dikkat çekmektedir. Nevevî'nin kendi gördüğü rüyalar da bu eserde kendine yer bulmuştur. O Kur'an okuma ve ezberlemenin fazilet ve âdâbına dair rivayetleri derlediği *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*'da üç rüya; bir fıkıh kitabı olan *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'de beş rüya nakletmiştir. Rüyaların yoğun olarak karşımıza çıktığı bir diğer eser ise onun *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât* adlı dil ve biyografi eksenli eseridir. Bu eserde yirmi kadar rüya nakledilmektedir. Nevevî *Şahîh-i Müslim* şerhi olan *el-Minhâc*'da ve bir fıkıh derlemesi mahiyetindeki *Ravzatü't-tâlibîn*'de ise rüyaların bilgi değeri üzerine görüşler aktarmıştır. Rüya anlatımlarının ilgili eserlerindeki yeri ve aktarımı, rüyaların genelde klasik dönemde sahip olduğu popülariteyi, özelde de Nevevî'nin düşünce dünyasındaki değerini teyit etmektedir.

Nevevî'nin eserlerinde aktarılan rüyalar, İslam kültüründeki genel rüya birikimi açısından ne ölçüde özgündür? Nevevî'nin bizzat gördüğü ve başkalarından dinlediği az sayıdaki rüya özgün bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bunların dışındaki rüyaların ise önceki eserlerden izi sürülebilir. Muhakkiklerin notlarından da anlaşıldığına göre bu rüyaların bir kısmı önceki tarih, tabakât ve tasavvuf eserlerinde yer almaktadır. Müellifin kaynak zikretmeden naklettiği bazı rüyaları yine yazılı kaynaklardan okumuş olması mümkün olduğu gibi, çeşitli vesilelerle sözlü olarak duymuş

13 Burada bizzat Nevevî tarafından nakledilen rüyalar kastedilmektedir. Bir hadis derlemesi olan *Riyâzü's-şâlihîn*'de rüyalara dair hadislerin bir araya getirildiği bâblar bulunmakla birlikte bu bâblarda Nevevî'nin kendisinin anlattığı/naklettiği rüyalar olmadığından, bunlar çalışmamızda dikkate alınmamıştır.

da olabilir. Bununla birlikte Nevevî'nin kaynaklarını belirttiği rüyalar da olmuştur. Sonuç olarak Nevevî, eserlerinde çeşitli amaçlar ve işlevlerle rüya anlatımlarına başvurmuştur. Onun rüyalar hakkındaki literatüre temel katkısı da burada ortaya çıkmaktadır. Onun katkısı, nispeten yeni malzemenin sunumu ve korunması kadar, rüyaların, eserlerinin genel ve özel bağlamı içinde kendine özgü bir tarzda sunulmasındadır.

2. Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu

İslam geleneğindeki rüyalar üzerine yapılmış çağdaş araştırmalar, Nevevî'nin eserlerindeki rüyaları ve işlevlerini de tahlil etmeye yarayabilecek veriler sağlamaktadır. Örneğin klasik dönem tasavvuf metinlerinde rüyaların sunumunu inceleyen ve bu bağlamda 9-15. yüzyıllar arasında yaşamış sûfiler tarafından kaleme alınan 34 eserdeki 387 rüya anlatısını tematik analiz yöntemiyle tahlil eden bir araştırma¹⁴ rüyaların şu beş tema etrafında sunulduğunu tespit etmiştir:

1. Bir iletişim biçimi ve haberci/elçi olarak rüya: Bu tema rüyaların bireylerle iletişim kurmak ve uyanırken elde edilemeyen mesajları elde etmek için kullanılabilmesi fikrini içermektedir. Rüya iletişim kurulan kişiler bazen rüyayı gören kişiden çok uzakta, bazen de yakın zamanda ölmüş kişilerdir. Bazı durumlarda, rüya gören kişi rüyasında Allah ile iletişim kurar. Diğer zamanlarda ise rüya ahlaki bir tavsiye ya da bir soruya yanıt verir. Son olarak, rüyanın rüya gören için özel bir görevi olabilir.

2. Bir onaylama ve meşrulaştırma aracı olarak rüya: Bu tema insanların, mekânların ve hatta kitapların yüksek konumunu ve prestijini göstermek için kullanılır.

3. Bir geri bildirim kaynağı ve kişinin kaderinin bir önsezisi olarak rüya: Bu temaya göre insanın eylemlerinin sonuçları rüyalarda görülebilir. Rüyalar hangi eylemlerin Allah tarafından kabul edilebilir olduğunu ve yanlış eylemlerin ne gibi kötü sonuçlar doğurabileceğini belirlemede insanlara yardımcı olur. İnsanlar rüyalarında ölmüş olan kişilerle iletişime geçerek eylemlerinin sonuçlarını görebilirler.

4. Bir gayb ve ilham aracı olarak rüya: Bu tema, rüyalarda, uyanık yaşamda açık olmayan şeylerin açığa çıkması fikrini içerir. Kişi rüya aracılığıyla belli bir konunun, durumun veya olayın hikmetini görür.

14 Mazandarani-Mahmoudi, "Representation of Dreams in Medieval Sufi Texts: A Qualitative Study", 187-205.

5. Günlük yaşamda etkili bir unsur olarak rüya: Bu tema rüya nedeniyle gündelik hayatta meydana gelen ruhanî uyanış olaylarını ve rüyaların maddî ve manevî etkilerine odaklanır.

İslam'da rüya geleneği üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan çağdaş araştırmacı Leah Kinberg'in eserleri de içerik ve yöntem açısından öğreticidir. O konuya ilişkin makalelerinin yanı sıra özellikle tahkikini ve neşrini gerçekleştirdiği İbn Ebü'd-Dünyâ'nın (ö. 281/894) *Kitâbü'l-Menâm*'na yazdığı giriş yazısında İslam'da bir otorite aracı olarak rüya ve hadis arasındaki benzerliği göstermek için rüyaların kapsadığı temaları incelemiştir.¹⁵ Ona göre rüyalar fiziksel-maddi olarak erişilmesi imkânsız olan bir varlık boyutuna erişimin bir kanalı olarak işlev görürken, bir yandan da belli bir güç ve otorite alanı oluşturmaktadır. Rüyalar bazen bilgilendirici, bazen meşrulaştırıcı, bazen de eğitici yönleriyle hadise (Hz. Peygamber'e ve İslam'ın ikinci ve üçüncü nesillerine atfedilen rivayetlere) benzemektedir. Bu bağlamda Kinberg, çok geniş bir alana yayılan işlevleriyle birlikte düşünüldüğünde rüyaların hadis edebiyatının bir alt türü olarak ele alınması teklif etmiştir.¹⁶ Onun çalışmasındaki başlıklar ve içerik pek çok açıdan bu çalışmada ele alınan rüyalarla da örtüşmektedir.

Ahkâmla İlgili Konularda Bilgi Kaynağı Olarak Rüyalar

Rüyalardan neler öğrenebiliriz? Rüyalarımızda gördüklerimiz ve duyduklarımızın doğruluğunu denetleyebilir miyiz? Bunların bir bağlayıcılığı var mıdır? Literatüre kendine yer bulmuş pek çok rüya, uyku esnasında zihinde beliren bu görüntülerin dinî ve dünyevî konularda bilgi edinmek için kullanıldığına ve kimi problemlerin rüyalar yoluyla çözülebildiğine tanıklık etmektedir.¹⁷ Ne var ki bunun sınırları öngörülemez bir keyfiyet arz ettiği açıktır. Bu yüzden Nevevî'nin düşüncesinde rüyaların bilgi kaynağı olması, bilginin mahiyetine göre bağlı olarak değişkenlik gösterir. O fikhî ahkâma ilişkin meselelerde rüyaların bağlayıcı bir bilgi sağlamadığını savunur. Bu çeşit rüyaları bir tür rivayet, haber ve şahitlik

15 Leah Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams: A Critical Edition of Kitâb al-Manâm by Ibn Abî al-Dunyâ* (Leiden: Brill, 1994), 18.

16 Leah Kinberg, "Literal Dreams and Prophetic Hadits in Classical Islam: A Comparison of Two Ways of Legitimation, *Der Islam* 70 (1993), 300.

17 bk. Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, 130-133.

olarak değerlendirir. Gerçek dünyada verdikleri bilginin kabulü için bir ravi, muhbir ve şahitte aranan nitelikler, rüya görende de bulunmalıdır; oysa rüyada bu mümkün gözükmemektedir. Aşağıdaki alıntıda söz konusu gerekçelerle rüyaların *rü'yet-i hilâl* konusunda sağladığı bilginin geçerli olmadığını dile getirmektedir:

Şayet Şaban ayının otuzuncu gecesi olsa ve insanlar hilali görmeseler, bir kişi de rüyasında Resulullah'ı görse ve ona "Bu gece Ramazanın ilk günüdür" dese, bu rüya sebebiyle oruca başlamak -ne rüyayı gören için, ne de başkası için- doğru/geçerli değildir. Çünkü bir ravi, muhbir ve şahidin (verdiği bilginin geçerli olmasının) şartı, bilgiyi alırken uyanık/bilinçli olmalarıdır. Bunda görüş birliği vardır. Oysa uyku sırasında uyanıklık ve zabtın olmadığı bilinmektedir. Bundan ötürü bu rüya ile amel edilemez. Ancak bu, ravinin zabtına hâlel gelmesi nedeniyle; yoksa rü'yette kuşku olmasından değil. Zira Resulullah'tan sahih olarak nakledildiğine göre o şöyle buyurmuştur: "Kim rüyasında beni görmüşse, beni gerçekten görmüştür; çünkü şeytan benim suretinde temessül edemez."¹⁸

Diğer yandan rüyanın ahkâmıla ilgili bilgiler için de kaynak olabileceğini gösteren ve Nevevî tarafından da bilinen rivayetler bulunmaktadır. "Hz. Peygamber'in hatîbi" olarak tanınan sahâbeden Sâbit b. Kays (ö. 12/633) Yemâme savaşında şehit olunca ertesi gün bir arkadaşının rüyasına girmiş, ona bir vasiyette bulunmuş ve vasiyetinin gereği yerine getirilmiştir: Rivayet şöyledir:

Sâbit bin Kays şehit edildiğinde üzerinde değerli bir zırh vardı. Sonra bir adam o zırhı çıkarıp aldı. Bunun üzerine bir başka kişi rüyasında Sâbit'i gördü, Sâbit ona şöyle dedi: "Sana bir vasiyette bulunacağım. Sakın bu bir rüyadır deyip de bunu göz ardı etme. Ben dün öldürüldüğümde adamın biri yanıma geldi ve zırhımı aldı. Adamın evi şehrin dışındadır. Çadırının yanında bağlı bir at bulunmakta ve ileri-geri hareket etmektedir. Kalkanın üzerine bir taş çömlek tersine çevrilerek konulmuş, onun üzerinde de deve palanı vardır. Hâlid'e git ve o kalkanı alıp getirmesi için birini göndermesini söyle. Medine'ye döndüğün zaman Ebû Bekir'e (git ve) benim şu kadar borcum olduğunu (ve onun ödenmesini), falan falan kölelerimi de azat ettiğimi söyle, dedi. Bunun üzerine rüyayı gören kişi Hâlid'e geldi (ve rüyayı anlattı), o da adam gönderip rüyada anlatılan

18 Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/281-282.

yerden kalkanı getirtti. Sonra Ebû Bekr'e gelip rüyayı anlattı; Ebû Bekr de vasiyeti yerine getirdi.¹⁹

Nevevî'ye göre rivayette dile getirilen husus sadece Sâbit'e mahsusur. O, rüyanın akabinde şunu ilave etmiştir: “(Fukahâ) şöyle demiştir: Sâbit b. Kays dışında, öldükten sonra (rüyasında) vasiyette bulunup da vasiyeti yerine getirilen hiç kimseyi bilmiyoruz.”

Rüyanın ahkâm konusunda bilgi sağlayabileceğini gösteren bir başka rivayet de şöyledir:

Ebû Cemre ed-Duba'î (ö. 128/745) şöyle demiştir: Ben temettu hacı yapmak istiyordum ancak insanlar beni bundan men ediyorlardı. Bunun üzerine İbn Abbâs'a gittim ve meseleyi ona sordum. O da bana bunu yapabileceğimi söyledi. Sonra evime gidip uyudum. Rüyamda birisi bana gelerek, “(Temettu) makbul bir umre ve mebrûr bir haccdır” dedi. Hemen İbn Abbâs'a geldim ve gördüğüm rüyayı anlattım. O da “Allahu ekber, Allahu ekber! Bu (temettu hacı) Ebû'l-Kâsım'ın sünnetidir” dedi.²⁰ Rüya İbn Abbâs'ın o kadar hoşuna gitmiştir ki Ebû Cemre'ye, “Yanıma otur da sana kendi payımdan bir şeyler vereyim” demiştir.²¹

Buhârî şârihi Bedrüddîn el-Aynî'nin (ö. 855/1451) belirttiğine göre bu rivayet, sadık rüyanın uyanıkken yapılan işler hususunda şahit olabileceğini göstermektedir.²² İbn Hacer (ö. 852/1449) de rivayetten “şer'î delille uyumlu olan rüyanın bilgi kaynağı olarak dikkate alınabileceği” çıkarımında bulunmuştur.²³ Nevevî ise Müslim'in *eş-Şahîh*'inde geçen bu rivayete ilgili eserin şerhine tahsis ettiği eserinde değinmemiş, her hangi bir yorumda bulunmamıştır.

Peki, rüyada görülen kişi Peygamber olursa durum değişebilir mi? Nevevî, diğer alıntılarda da fark edileceği üzere, rüyada “görülen” ile “duyulan” şey arasında açık bir ayırım yapar. Konuyla ilgili rivayete dayanarak, rüyasında Hz. Peygamber'i görenin onu gerçekten görmüş olduğunu söyler; ancak rüya görenin duyduğu şey için aynı şey geçerli değildir. O

19 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1996), 1/147.

20 Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi'uş-şahîh [el-Müsnedü's-şahîh]*, thk. İzzüddîn Dillî vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2013), “Menâsik”, 20 (no. 2989).

21 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmi'uş-şahîh*, thk. İzzüddîn Dillî vd (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), “Hac”, 34 (no. 1567).

22 Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî* (Beirut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, ts), 9/202.

23 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 3/431.

şöyle der: “Bir kimse rüyasında Hz. Peygamber’i görse ve rüyasında Hz. Peygamber’den ahkâma ilişkin bir husus işitmiş olsa onunla amel edemez. Bu, rüya görenin (rüyada) zabtının bulunmayışından dolayıdır, yoksa rü’yette şüphe olmasından değil.”²⁴ Nevevî başka bir eserinde ise rüyada Hz. Peygamber’den işitilen ahkâmla ilgili hususu, dinde yerleşik bulunan esaslara aykırı olmama şartıyla kayıtlar:

Hz. Peygamber’e özgü hükümlerden (*hasâis*) biri de şudur: Rüyasında Peygamberi gören kimse, onu gerçekten görmüştür, çünkü şeytan onun suretinde temessül edemez. Ancak rüya gören, rüyasında Hz. Peygamber’den ahkâma ilişkin bir husus işitmişse ve bu dinin yerleşik esaslarına (*mâ istekarra mine’ş-şer’*) aykırı ise onunla amel edemez. Bu, rüya görenin (rüyada) zabtının bulunmayışından dolayıdır, yoksa rü’yette şüphe olmasından değil. Çünkü haber ancak zabıt sahibi mükellef kimselerden geldiğinde kabul edilir; uyuyan kimse ise böyle değildir.²⁵

Hz. Peygamber’in görüldüğü rüyalarda işitilen içeriğin dinin temel esaslarına uygunluk arz etmesi temel bir ölçüt olarak benimsenmiştir. Nevevî şöyle der:

Eğer birisi Hz. Peygamber’i rüyasında görür, rüyada kendisine mendûb bir davranışı yapmayı emreder, yasak olan bir şeyden nehyeder veya faydalı bir işe onu irşad ederse, bu takdirde rüya doğrultusunda amel etmek müstehabdır; bunda görüş ayrılığı yoktur. Zira bu sadece rüyaya dayanarak bir hüküm ortaya koyma anlamına gelmez; bilakis bu konuda zaten yerleşik bir ilke (*asl*) bulunmaktadır.²⁶

Öte yandan yeni bir hüküm getiren, yerleşik bir hükmü değiştiren veya sünnete aykırı olduğu düşünülen rüyaların bir güç alanı oluşturması karşısında ciddi sesler yükselmiştir.²⁷ Daha çok eğitimci yönüyle tanınan ve yaşadığı toplumda dinin temel esaslarına aykırı âdet ve geleneklere, ibadetler etrafında oluşan bid’atlere dikkat çekerek bu tür davranışları

24 Nevevî, *Ravzatü’l-İlâhî*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd–Ali Muhammed Muavvaz (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1412/1992), 5/361.

25 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-lugât*, 1/65.

26 Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beirut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1392/1972), 1/115.

27 Ignaz Goldziher, “The Appearance of the Prophet in Dreams”, *Journal of the Royal Asiatic Society [JRAS]*, (1912), 505-506.

şiddetle eleştiren İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336),²⁸ *el-Medhal* adlı eserinde toplumun rüyalar konusundaki aşırılıklarına uzunca yer ayırmış, bu bağlamda Nevevî'nin yukarıda naklettiğimiz ifadelerini de alıntılıyarak rüyaların Kur'an'a, sünnete ve seleften gelen esaslara arz edilmesi konusunda uyarılarda bulunmuştur.²⁹

Hadislerin Sıhhatini Tespit Etmeye Yarayan Bir Araç Olarak Rüyalar

Rüyaları hadis literatürünün bir parçası olarak ele alan modern çalışmalar, rüyaların hadis disiplini içinde pek çok işlevi olduğunu, bu bağlamda ravilerin güvenilirliğinin tespitinde ve hadislerin sıhhat açısından değerlendirilmesinde de rol oynadığını ortaya koymaktadır.³⁰ Müslim'in *eş-Şahîh*'inde nakledilen aşağıdaki rivayet, rüyaların erken dönemlerden itibaren hadislerin sıhhatini tespititte belirleyici bir araç olarak işlev gördüğünü belgelemektedir:

Ali b. Müshir (ö. 189/805) şöyle dedi: "Ben ve Hamza ez-Zeyyât (ö. 156/773), Ebân b. Ebî Ayyâş'tan (ö. 138/755) bin kadar hadis dinledik." Ali ayrıca şöyle dedi: "Bir ara Hamza'ya rastlamıştım. Bana rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğünü, Ebân'dan işittiği hadisleri kendisine arz ettiğini, Hz. Peygamber'in bunlardan pek azını, sadece beş veya altı hadisi tamdığını söyledi."³¹

Nevevî'nin *Şerhu Müslim*'de ilgili rivayet bağlamında kaydettiği aşağıdaki açıklamalar, bu türden rüyalara karşı ihtiyatlı bir tutum sergilediğini, onlar kesin bir bilgi kaynağı olarak görmediğini ve onları literal anlamıyla değerlendirmedini göstermektedir:

Kâdî İyâz (ö. 544/1144) şöyle demiştir: "Bu ve benzeri rivayetler, sadece Ebân'ın zayıf bir ravi olduğu gerçeğini göstermektedir; yoksa ne rüya ile (herhangi bir şey hakkında hükmün) kesinlik kazanabileceği, ne de rüya sebebiyle sabit bir sünnetin ibtal, sabit olmamış

28 Saffet Köse, "İbnü'l-Hâc el-Abderî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/52.

29 İbnü'l-Hâc el-Abderî, *el-Medhal* (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1401/1981), 4/286-295.

30 Leah Kinberg, "Dreams as a Means to Evaluate Hadith", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 23 (1993), 79; Tartı, "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması", 28-33; Yıldırım, "Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer", 169-190; Kuzudişli, "The Use of Dreams in Rijâl Books", 273-300

31 Müslim, "Mukaddime", 6 (no. 89).

bir sünnetin de sabit olacağı anlamına gelmemektedir. Bu konuda ulemanın icmâi vardır.” Ashabımızdan onun dışındakiler de başkaları da bu görüştedir. Onlar da rüya gören bir kimsenin rüyası sebebiyle yerleşik şer’î bir hükümün değiştirilmesinin söz konusu olamayacağı konusunda görüş birliği olduğunu nakletmişlerdir. Sözünü ettiğimiz bu durum, Hz. Peygamber’in “Kim rüyasında beni görmüşse, beni (gerçekten) görmüştür” hadisine de aykırı değildir. Çünkü bu hadisin anlamı şudur: Hz. Peygamber’in rüyada görülmesi bir gerçektir; bu rüyalar karmakarışık/anlamsız ve şeytanın ayartması türünden rüyalardan değildir; ancak yine de rüya ile şer’î bir hüküm koymak caiz değildir. Zira uyku hali, rüya görenin rüyasında işittiği şeyi zabt ve tahkik edebileceği bir hal değildir. Ulemanın ittifak ettiği üzere, bir kimsenin rivayetinin ve şahitliğinin kabul edilmesi için aranan şartlardan biri de o kişinin uyanık olması, ne gafil, ne hıfzının kötü, ne hatası çok, ne de zabtı bozuk olmamasıdır. Uyuyan bir kimsede ise bu nitelikler yoktur. Zabıt şartı ihlal edildiği için uyuyan kimsenin (rüyadaki) rivayeti kabul edilmez. Bütün bu anlattıklarımız, yöneticilerin (*vulât*) verdikleri hükme aykırı bir hükümün ortaya konmasıyla ilgili rüyalar hakkındadır. Eğer birisi Hz. Peygamber’i rüyasında görür, rüyada kendisine mendûb bir davranışı yapmayı emreder, yasak olan bir şeyden nehyeder veya faydalı bir işe onu irşad ederse, bu takdirde rüya doğrultusunda amel etmek müstehabdır; bunda görüş ayrılığı yoktur. Zira bu sadece rüyaya dayanarak bir hüküm ortaya koyma anlamına gelmez; bilakis bu konuda zaten yerleşik bir hüküm/ilke (*asl*) bulunmaktadır.³²

Literatürde cerh-tadil işlevi gören rüyalar, yaygın olarak takip edilen tenkit yöntemlerinin yanısıra daha yüksek/aşkın bir otoriteye ihtiyaç duyulduğunda mevcut cerh-tadil hükümlerini teyit edilebilecek yardımcı bir delil niteliğinde kullanılmaktadır.³³ Nitekim rivayette adı geçen Ebân b. Ebî Ayyâş da biyografi kaynaklarında hadis münekkittleri tarafından hakkında olumsuz kanaat belirtilen, kendisinden rivayet almanın doğru bulunmadığı bir ravi olarak değerlendirilmiştir.³⁴

32 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/115.

33 Kinberg, “Dreams as a Means to Evaluate Hadith”, 96; Yıldırım, “Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer”, 185.

34 Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir* (Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362), 1/454.

Ölümler ve Yaşayanlar Arasında Bir İletişim ve Etkileşim Aracı Olarak Rüyalar

Rüyaların ruhani âleme açılan birer kapı niteliğinde olduğuna yönelik yaygın kabul Nevevî tarafından da benimsenmiştir. Ölüm fizik ve metafizik âlemi birbirinden ayırsa da rüyalar vasıtasıyla ölümler ve yaşayanlar arasındaki etkileşim devam eder. Bu ilişki karşılıklıdır ve her iki taraf da buna katkıda bulunur.³⁵ Nevevî'nin *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*'de kabirdeki naaşın başka bir yere taşınması bağlamında İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Ma'ârif*'ini³⁶ kaynak göstererek kaydettiği aşağıdaki rüya bunu güzel bir şekilde örneklemektedir:

Aşere-i mübeşşereden Talha b. Ubeydillâh'ın (ö. 36/656) kızı Âişe (ö. 101/719), babası vefat ettikten otuz yıl sonra onu rüyasında görmüş. Babası kabrinin rutubetli olduğundan yakınmış (ve yerinin değiştirilmesini istemiş). Kızı talimat vermiş ve ceset taptaze olarak kabrinden çıkarılıp Basra'daki evine defnedilmiş. Diğer (kaynaklarda aktarıldığına göre) olaya tanık olan bir ravi şöyle demiş: "Ceset çıkarılırken sanki gözlerine konulan kâfuru bile gördüm. Hiç değişmemişti; sadece kâkülü yerinden kaymış, bir de rutubetin olduğu taraf yeşillenmişti."³⁷

Rüyalar en çok da ölüm süreci, kabir ahvali, ruh, beden, cennet ve öteki dünya hakkında bilgi edinmenin aracı olarak işlev görmüştür. Bunlar Nevevî'nin de merak ettiği ve kendi rüyalarında öğrenmeyi istediği konulardır. Bu konularda bilgi edinmek için dinî metinlere başvurmak en geçerli yol kabul edilse de onların gerçek mahiyetini öğrenmek için ölmüş olanların deneyimlerinden hareketle kendilerinden dinleme yolu da açık tutulmuştur. Nevevî tarafından görülen aşağıdaki rüyada, mahiyetini anlamak için bizzat deneyimlemenin gerektiği ölüm olgusu hakkında onun hayattayken tanıdığı bir ölüden elde ettiği bilgi aktarılmaktadır:

Necmeddin İsa el-Kürdî eş-Şâfiî –Allah'ın rahmeti ve rızası üzerine olsun– 656 yılında –saniyorum Şaban ayında– vefat etti. Kendisi Dimaşk'ta –Allah burayı himaye etsin, kötü niyetle yönelenleri geri çevirsin, sonsuza dek İslam yurdu olarak daim eylesin– bulunan Revâhiye Medresesi'nde –Allah burayı korusun– ders veren bir

35 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 18.

36 İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye, 1992), 229.

37 Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 5/303.

fakih idi. Vefatından birkaç gün sonra bir cuma gecesi onu rüyamda gördüm. Rüyamda onun öldüğünün farkındaydım. Kendisine selâm verip, “Ey Necmeddin! Diriltildin ve buraya (öyle) mi geldin?” dedim. Sonra ona, “Gazzâlî *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*’in “ölüm” bölümünde, ‘Ölüm muazzam bir olaydır. Öldükten sonra onun hakikatini bize haber verecek hiç kimse (geri) gelmemiştir. Onun hakikatini ancak onu tadan bilir’ demiştir. Sen (ölümü tatmış biri olarak) bize ölümün hakikatini anlatsan” dedim. O da, “Ölüm her ne kadar zor olsa da aslında kısacık bir andır, sonra iş bitiyor” dedi. Ona, “Öldükten sonraki durumun nasıl?” dedim. O da “Burada –yani Yüce Allah’ın katında– çok hayır var” dedi. Bu sözleriyle, Allah’ın lütfuyla halinin iyi olduğuna ve Allah’ın rahmetine ulaştığına işaret ediyordu. Rüya böyleydi veya bunun gibiydi (*ev-kemâ ra’eytü*).³⁸

Nevevî tarafından görülen bir başka rüyada ise ölümlerden alınan bilgi ile dini kaynakların verdiği bilginin örtüştüğü ve ona açıklık getirdiği görülmektedir.

Yine bu yıl (h. 656) içinde fakih Şemseddin Muhammed en-Nevevî de vefat etti. Kendisi için bir hatm-i şerif okudum. Vefatından sonra onu rüyamda gördüm. Rüyamda onun öldüğünün farkındaydım. Kendisine, “Durumun nasıl ey Şemseddin, şu an cennette misin?” diye sordum. O da, “Şimdi cennete giremiyoruz ancak cennetin dışında bir yerde nimetlerden yararlanıyoruz” dedi. Yani cennete ancak kıyamet koptuktan sonra gireceğiz demek istiyordu. Ben de, “Doğru söyledin. Çünkü şu an (kıyamet kopmadan) hiç kimse cennete giremez; ancak peygamberler ve şehitler müstesna. Bunların dışındakilere ahiret hayatı öncesinde cennet dışında bir yerde nimet verilir. Kıyamet koptuktan sonra da cennete girerler. Nitekim şeriat (dini metinler) de bu yönde haber vermiştir” dedim. Ardından kendisine, “(Rivayetlerde) ruhun Münker ve Nekir’in sorgusundan önce bedene döndüğü rivayet edilmiştir. Peki, ruh bedene ne zaman dönüyor: Ölü kabre konulduktan sonra mı, yoksa bundan önce ölünün naaşı taşınırken mi?” diye sordum. O da, “Ölü kabre konulduktan sonra” dedi. Allah’ın rahmeti, bana anne babamıza, şeyhlerimize, arkadaşlarımızdan bize fayda sağlayanlara, onlardan kendilerine kötülük ettiklerimize ve diğer Müslümanların üzerine olsun. Âmîn.³⁹

38 Nevevî, *Bustânü’l-‘arifîn* (Cidde: Dâru’l-Minhâc, 2017), 216. Metindeki *ev-kema ra’eytü* ibaresi müellifin rüyayı hatırlayabildiği kadarıyla aktardığını dile getiren bir ihtiyat ifadesidir.

39 Nevevî, *Bustânü’l-‘arifîn*, 217.

Hem yukarıda anlatılan iki rüyada hem de ölümlerle iletişimin kurulduğu başka pek çok rüyada farklı varyasyonlara bürünebilen temel bir “anlatı kalıbı” (leitmotif/topos) dikkati çekmektedir. Kişi rüyasında çoktan ölmüş birini görür. Bu meşhur ya da sıradan bir kişi olabileceği gibi yakın bir arkadaş veya sadece bir tanıdık biri de olabilir. Rüya sahibi ölen kişiye Allah’ın ona ne yaptığını sorar ve karşılığında genellikle kısa bir cevap alır. Ölen kişi cevabında çoğunlukla cennette ulaştığı konumu ve bu konuma nasıl ulaştığını anlatır.⁴⁰ *Bustânü'l-ârifîn*'de “ihlas ve sıdk” başlığı altındaki materyal arasında kendine yer bulan ve bağlam itibariyle kalbin önemine vurgu yapan aşağıdaki rüya, söz konusu anlatı kalıbının tipik bir örneğidir:

Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs (ö. 277/890): Kabîsa b. Ukbe'nin (ö. 215/830) şöyle dediğini işittim: Süfyân es-Sevrî'yi (ö. 161/778) rüyamda gördüm ve kendisine “Allah sana nasıl muamele etti?” dedim. O da (şu şiirle) cevap verdi:

Baktım Rabbime açıkça; şunu dedi bana: “Ey İbn Saîd! Gözün aydın, seninledir rızam,

Sen ki karanlık çökünce aşkın gözyaşlarıyla ve güçlü bir kalple ederdin kıyam,

Yaklaşıp dilediğin köşkü seç ve ziyaret et beni; zaten ben değilim senden uzak.”⁴¹

Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167/784) zikredildiği aşağıdaki rüya da yine *Bustân*'da “ihlas ve sıdk” başlığı altında aktarılmaktadır. Ancak öncesinde aktarılan malzemeye birlikte -kitaptaki dar bağlamda- düşünüldüğünde, rüyanın özel olarak Hammâd'ın uhrevî konumuna vurgu yapmayı amaçladığı da anlaşılmalıdır.

Ebû Abdillâh et-Temîmî'nin babasından naklettiğine göre o şöyle demiştir: Hammâd b. Seleme'yi rüyamda gördüm ve “Rabbim sana nasıl muamele etti?” diye sordum. O da “Hayırla” diye cevap verdi. Ben “Neyle (hangi davranışınla bunu elde ettin)?” diye sorunca o da şu cevabı verdi: Rabbim bana şöyle dedi: “Madem sen (hayattayken benim rızam uğrunda) kendini yordun; ben de bugün senin rahatını ve rızam uğrunda yorulanların rahatlarını uzatıyorum. Bak gör, onlar için neler hazırladım neler!”⁴²

40 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 19; Tartı, “Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması”, 12-13.

41 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, 116-117.

42 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, 127.

Öldükten sonra ilahî/uhrevî bir ödülle mükâfatlandırılan kişilerle ilgili bu türden rüya anlatıları, aynı zamanda ilgili ödülün verilme nedenini de ortaya koyar ve dini-ahlaki açıdan arzu edilen bir yaşam tarzını takip etme konusunda teşvik işlevi üstlenir.⁴³

Dinî-ahlakî Erdemleri Teşvik Eden Bir Araç Olarak Rüyalar

Ölülerin öteki hayattaki iyi halini anlatan rüyalar, kişiyi o duruma ulaştırın bir söz, dua veya eyleme vurgu yapar. Böylece rüya, rüyayı gören ve işiten tarafından neyin iyi bir söz ve eylem olarak kabul edildiğine dair bir tavsiye olarak kullanılabilir ve böylece günlük hayata uygulanabilir.⁴⁴ Bu rüyalar bazen rüyaya konu olan kişiyi çevreleyen koşullar ve deneyimlerle birlikte daha kişisel anlamlar da kazanabilirler. Nahiv ve aruz ilmindeki dehasıyla şöhret bulan Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ile ilgili aşağıdaki rüya, belirli bir dua tavsiyesi ile birlikte onun edebi yönüne de atıfta bulunmaktadır:

Ali b. Nasr şöyle anlatıyor: “Bir gün (hocam) Halil b. Ahmed’i rüyada gördüm. Rüyamda “Halil’den daha akıllı birinin olduğunu sanmıyorum” diy(e içimden geçiriy)ordum. Sonra ona “Allah sana nasıl muamele etti?” diye sordum. Bana, “Sen (yaşarken) bizim durumumuzu zaten görüyordun; şu kadar var ki, “Sübhânallahi ve’l-hamdü lillahi ve lâ-ilâhe illallâhu vallâhu ekber”den daha fazilet bir şey yoktur” cevabını verdi.⁴⁵

Aynı rüyanın farklı bir versiyonunda başka bir dua öğretilmekte, aynı zamanda değerlerin düzeni ve bu dünyadaki meşguliyetlerin –hatta ilmin bile- önemsizliğini vurgulanmaktadır:

Başka bir rivayette ise Ali b. Nasr şöyle demiştir: “Halil b. Ahmed’i rüyada gördüm ve kendisine “Rabbin sana nasıl muamele etti?” diye sordum. “Beni bağısladı” dedi. Ona, “Neyle kurtuluşa erdin?” diye sorunca, “Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ billâhi’l-aliyyi’l-azîm” (duası) ile dedi. Kendisine -aruz, edebiyat ve şiir bilgisini kastederek- “Peki ilmini(n karşılığını) nasıl buldun?” diye sordum. “Hiç bir faydasını görmedim (*hebâen mensûran*)” cevabını verdi.”⁴⁶

43 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 20.

44 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 19.

45 Nevevî, *Bustâniü'l-ârifîn*, 167-168.

46 Nevevî, *Bustâniü'l-ârifîn*, 167-168.

Nevevî'nin *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*'da "Gecede öyle bir an (*sâat*) vardır ki her gece o anda yapılan dua kabul edilir."⁴⁷ hadisinin akabinde kaydettiği aşağıdaki rüya, geceleri zikretmeyi ve Kur'an okumayı teşvik bağlamında sunulmaktadır:

Behcetü'l-esrâr [fi ahbâri'l-kavm]'ın yazarı [Ebü'l-Hasen Ali b. Abdullah b. Hüseyin b. Cehdam el-Hemedanî (ö. 414/1024)⁴⁸], isnadlı olarak Süleymân el-Enmâtî'den (ö. 331/942[?]) şunu rivayet etmiştir: "Rüyamda Alî b. Ebî Tâlib'i (ö. 40/661) gördüm, şöyle diyordu:

Geceleri kalkıp virdini okuyanlar olmasaydı,
Ve gündüzleri oruç tutmaya devam eden diğerleri,
Yeryüzü seher vakti ayaklarınızın altında dağılıp giderdi,
Siz itaat etmeyen kötü bir topluluksunuz çünkü.⁴⁹

Kötü Davranışlardan Sakındıran Bir Araç Olarak Rüyalar

Rüyaların, öteki dünyadan günümüze ve günümüzden öteki dünyaya bilgi akışını sağladığı kabul edilir. Bu sayede ölümler yaşayanlara ulaşabilir ve onlara şimdiki dünyada nasıl davranmaları veya nelerden kaçınmaları gerektiğine dair uyarı ve tavsiyelerde bulunabilirler. Böylece yaşayanlar daha önce ölmüş olanların deneyimlerinden ders alabilirler ve uygun davranış koduna göre hareket etmeye teşvik edilirler.⁵⁰ Böyle bir amaca yönelik olarak sunulan aşağıdaki rüyadan çıkarılması gereken ders, rüyanın sonunda doğrudan Nevevî tarafından ifade edilmiştir:

Ahmed b. Ebü'l-Havârî (ö. 246/860) şöyle dedi: (Hocam) Ebü Süleymân ed-Dârânî'yi (ö. 215/830) vefatından sonra rüyamda görmeyi istiyordum. Nihayet bir yıl sonra onu rüyamda gördüm. Ona "Ey hocam, Allah sana nasıl muamele etti?" diye sordum. O da "Ey

47 Müslim, "Müsafirîn", 166, (no. 757).

48 *Şeyh, el-imâmü'l-kebîr* gibi ifadelerle nitelenen İbn Cehdam'ın Mekke'de Harem'e mücavir olarak yaşayan bir sûfî olduğu belirtildiği gibi, güvenilir biri olmayıp yalan söylediği de nakledilmiştir. Regâib gecesi namazının faziletine dair bir hadis uydurmakla itham edilmiştir. Muhtemelen hadis rivayeti konusunda süflere özgü bir rahatlık içinde hareket eden biri olmalıdır. *Behcetü'l-esrâr* da içinde batıl olduğu açıkça anlaşılacak rivayetler bulunan bir kitap olarak nitelenmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût – Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1405/1985), 17/275-276; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 9/238.

49 Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, thk. Muhammed el-Haccâr (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), 65.

50 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 19.

Ahmed! Bir gün (Medresenin) küçük kapısından çıkmıştım. Orada karşıma çıkan yaşlı bir adamın yükünden bir odun parçası almıştım. Onunla dişlerimi mi temizledim, yoksa onu yere mi attım, hatırlamıyorum. İşte bir yıldan beri bunun için hesap veriyorum” cevabını verdi. Bu, *vera*’ı teşvik etmede ve küçük çaplı haksızlıklar konusunda bile gevşeklikten sakındırmada ne kadar da etkili bir hikâyedir.⁵¹

Aşağıdaki rüya ise kitaplara ve kitapların yazarlarına saygı konusunda açık bir uyarı içermektedir:

Değerli hocam Kemâleddin Sellâr’dan (ö. 670/1272) –Allah onu muhafaza etsin– şunu işittiğim: Anlatıldığına göre fakihlerden biri *el-Mühezzeb* adlı eseri başının altına koymuş ve öylece uyumuş. Bunun üzerine uykusunda ihtilam olmuş; akabinde *el-Mühezzeb*’in musannifi Ebû İshâk eş-Şîrâzî’yi (ö. 476/1083) rüyasında görmüş. Ebû İshâk ayağıyla onu dürterek, “Doğrul bakayım! *El-Mühezzeb*’i başının altına koyup ihtilam olman (ayıp olarak) sana yetmiyor mu?” demiş; yahut buna benzer bir söz söylemiş (*ev kemâ kâle*).⁵²

Rivayette olumsuz bir bağlamda değinilen *ihtilam* sözcüğü, *menâm*, *rüya* ve *büşrâ* sözcükleriyle beraber dini metinlerde rüyaları ifadede kullanılan dört kavramdan biridir.⁵³ Kötü ve şeytani rüyalara işaret eden *hulm/ihtilâm*, içeriği ve anlamı konusunda dikkatli olunması tavsiye edilen bir rüya türüdür.⁵⁴ Nevevî’nin belirttiğine göre peygamberlerin bu türden rüyalar görüp görmemesinde görüş ayrılığı vardır. Yaygın kabule göre onlar için söz konusu değildir (*mümteni*).⁵⁵ Diğer yandan *ihtilâm*, “guslü gerektiren mânevî kirlilik (cenâbet) hallerinden biri”⁵⁶ anlamına da gelir ve aşağıdaki rüyada görüleceği üzere açık bir uyarı işlevi görmektedir:

Ahmed b. Ebû’l-Havârî (ö. 246/860) şöyle dedi: (Hocam) Ebû Süleymân ed-Dârânî’nin (ö. 215/830) şöyle dediğini işittim: “Yirmi yıl boyunca hiç ihtilam olmamıştım. Ancak Mekke’de bir hadise yaşadım ve o sabah kalktığımda ihtilam oldum.” Kendisine “O hadise

51 Nevevî, *Bustânü’l-ârifîn*, 138-139.

52 Nevevî, *Bustânü’l-ârifîn*, 215.

53 Leah Kinberg, “Dreams”, 96.

54 Kinberg, “Dreams”, 96.

55 Nevevî, *Ravzatü’l-tâlibîn*, 5/361.

56 Orhan Çeker, “İhtilâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21/569.

Nevevî Biyografisine Rüyalar Üzerinden Bir Katkı: Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu ve İşlevi

neydi?” diye sorduğumda, “Mescid-i Harâm’da yatsı namazını ce-maatle namaz kılmayı kaçırdım” cevabını verdi.⁵⁷

Nevevî'nin *et-Tibyân*'da peş peşe aktardığı aşağıdaki iki rüya da, düzenli olarak okuduğu virdini okuyamadan uyuyan kimselere yönelik birer uyarı niteliği taşımaktadır:

Süleyman b. Yesâr'ın (ö. 107/725) rivayet ettiğine göre sahabeden Ebû Üseyd (ö. 40/660-61 [?]) şöyle demiştir: “Dün gece uyuyakalmışım; o yüzden her gece okuduğum virdimi okuyamadım. Sabah kalktığımda (bu nedenle) *istircâ*⁵⁸ ettim. Geceleri okuduğum virdim Bakara süresiydi. O gece de rüyamda bir ineğin boynuzuyla bana tosladığını gördüm.” Bunu İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929)⁵⁹ rivayet etmiştir.

İbn Ebû'd-Dünyâ'nın [Muhammed b. El-Hüseyn ← Sadaka el-Mukrî isnadıyla] naklettiğine⁶⁰ göre [Ebû Saîd künyeli] bir Kur'an hafızı gece uyuyakalmış ve bu nedenle (her gece düzenli olarak okuduğu) hizbini okuyamamış. Bunun üzerine rüyasında birinin ona şu (şiiri) okuduğunu görmüş:

Bedene, sağlığa [sahip olup da] tan yeri ağarana kadar uyuyan gence şaşarım.

Gece karanlığında ölümün kapıp götürmeyeceğinden emin olunmaz.⁶¹

Mezhep ve Görüşlere Meşruiyet Sağlayan Bir Kaynak Olarak Rüyalar

İslam geleneğinde fikhî, itikadî ve siyasî mezhep ve grupların kendi düşünce ve davranış biçimlerini haklı çıkarmak için rüyaları kullandıklarına dair pek çok örnek bulunmaktadır.⁶² Nevevî'nin Şemseddin isimli

57 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, 166.

58 *İstircâ*' bir sıkıntı ve musibet anında Allah'ın takdirine rıza gösterip Bakara süresinin 156. âyetinde geçen, “Şüphesiz biz Allah'a aidiz ve muhakkak ki O'na döneceğiz” meâlindeki kısmı okuyup teselli bulmayı ifade eden bir terimdir. Hayati Hökelekli, “İstircâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 21/569, 23/374.

59 Rüyanın kaynağının “İbn Ebî Dâvûd” olarak belirtilmesi müstensih veya muhakkiklerden kaynaklanan bir okuma hatası olabilir. Hem bu rüya, hem de bunu izleyen ikinci rüya, İbn Ebû'd-Dünyâ'nın eserlerinde yer almaktadır.

60 İbn Ebû'd-Dünyâ, *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*, thk. Muslih b. Ceza' b. Ferguş el-Harisî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418), 329 (no. 268).

61 Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'an*, 68-69.

62 Leah Kinberg, “The Legitimization of the Madhâhib Through Dreams”, *Arabica* 32 (1985), 47-79.

bir kişiden⁶³ bizzat işterek aktardığı bir rüya, yüzyıllar boyunca ehl-i hadis ile ehl-i reyın karşı karşıya geldiği *halku'l-Kur'an*'la ilgili bir tartışma bağlamında Şâfiî mezhebinin görüşünün meşruiyetini desteklemek için kullanılmaktadır. Rüya ayrıca Nevevî'nin döneminde etkin olan ekoller arasındaki rekabet ve gerilimleri yansıtmakta; daha da önemlisi, astronomi, mantık ve kelam (*usûlü'd-din*) gibi akli ilimlerle ve hilâf ilmiyle meşgul olanları itibarsızlaştırmaya yönelik bir işlev görmektedir. Rüya şöyledir:

Arkadaşımız (*sâhibünâ*)⁶⁴, şeyh, imam, zâhid, vera' ve ârif (biri olan) Şemseddin'in, 661 yılının 21 Cemâziyelevvel'inde Çarşamba gün Dimaşk'ta –Allah bu şehri korusun– Şümeysâtiyye Hankâhı'nda şöyle dediğini işittim: “Birkaç gün önce herkesin gözü önünde ashâbımızdan (Şâfiîlerden) önde gelen iki hoca arasında sözlü bir tartışma cereyan etti. (Nevevî diyor ki) “Kendisi bana bunların isimlerini söyledi ancak ben zikretmemeyi tercih ediyorum.” Arkadaşım şöyle devam etti: Bu ikisi arasındaki tartışma, (Allah'ın kelâmı olarak) Kur'an'ın mushaflarda (yazılı halde) ve kalplerde (ezberlenmiş halde) mevcut olup bu konuda hululün söz konusu olmaması hakkında idi. Ashabımızın dediği gibi, Kur'an'ın mürekkeple yazılmış somut varlığı 'kelam-ı kadim' değildir; bilakis ona delalet eden bir şeydir. Sonra iki hoca da konu hakkında neler yazıldığına bakmak için İmâmü'l-Haremeyn'in (ö. 478/1085) *el-İrşâd* adlı kitabını istediler. Kitaba baktılar ve sonra ayrılıp gittiler. İşte o gece bir rüya gördüm. Sanki bir deniz ve ortasında bir şey vardı. O şey aslında insanların aradığı bir şeydi. Müslüman âlimlerin hepsi o şeyin etrafını kuşatmışlardı; dikkatli bir şekilde ona bakıyorlardı; onun ne olduğunu bilmiyorlardı; ona ulaşamıyorlardı da. O sırada İmâmü'l-Haremeyn'i gördüm. İnsanların arasına girdi, elbisesinin paçalarını sıvayıp denize girdi, yaklaşık on beş arşın kadar ilerledi, sonra ötesine geçemeyip orada öylece kaldı. Denizin etrafındaki diğer âlimler de denizin ortasındaki o şeye bakıyorlardı. Âlimlerin gerisinde ise kalabalık bir grup duruyordu. Bunların bir kısmı *ulûmü'l-evâil* yani astronomi, mantık ve usûlü'd-din gibi akli ilimlerle meşgul olanlar; bir kısmı da hilâf ilmiyle uğraşan dinleri zayıf, namaz kılmayan ve itikadı bozuk kimse-lerdi. İçlerinde tanıdıklarım da vardı. Gördüğüm kadarıyla bunların

63 Bu kişinin kimliğini tespit etmek güçtür. Rüyanın sonunda aynı kişi Şerefeddin olarak zikredilmektedir. Rüyanın tarihine bakılırsa, yukarıda anılan Şemseddin Muhammed en-Nevevî'den (ö. 656) farklı biri olmalıdır.

64 Bu kelime, kullanıldığı bağlam itibarıyla, bir mezhebi benimseyip onun taraftarı olan; aynı veya benzer görüşleri paylaşan kimse anlamına gelmektedir. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 28.

hepsi insanların arkasında duruyorlardı ve oradaki köpekler bunların tamamının üzerine işiyordu. Nevevî diyor ki, “Rüyayı gören, bana bunlardan birinin adını söyledi; bu kişi hilâf ilmiyle uğraşan, dinin zayıflığıyla itham edilen ve benim de tanıdığım biriydi; ancak ben adını zikretmemeyi tercih ediyorum.” Rüya sahibi, rüyasında bu kişiyi sarhoş olarak gördüğünü söyledi. Rüya böyleydi ve buna benzer bir şeydi. Kerîm ve mennân olan, yücelik, yetke, lütuf, iyilik, şefkat ve merhamet sahibi olan Allah'tan bizim için, anne babamız için, hocalarımız, ashabımız, sevdiklerimiz ve bütün Müslümanlar için güzel akıbet diliyoruz.⁶⁵

Nevevî'nin rüyayı müteakiben aktardığı cümleler, rüyanın başka bir işlevini daha ortaya koymaktadır. Rüya ilmî nitelikteki görüş ayrılıklarını uhrevî bir boyuta taşıyarak tartışmaların öte dünyadaki sonuçlarına dikkat çekmekte, böylece sözlü veya yazılı bir biçimde sürdürülmesi mümkün soyut kelâmî tartışmaların önü alınmaktadır. İlmî ve itikadî çekişmelere yönelik kızgınlığı ifade eden bu türden rüyalar, aynı zamanda müslüman toplum içindeki anlaşmazlıklara karşı çıkmakta ve toplum birliğini korumak için çağrıda bulunmaktadır.⁶⁶ Rüyada kelâmî konularda –en azından bazılarında– gerçeğe ulaşmak için belli bir sınırın ötesine geçmenin ne mümkün, ne de yararlı olmadığı vurgulanmaktadır. Cüveynî gibi bir isim bile derinlerdeki gerçeğe yaklaşamamakta, ona uzaktan bakıp sığ sular da dolaşmaktadır. Bu konularda spekülasyon yapanlar ise hakikatten en uzak olanlardır. Üstlerine köpeklerin işemesi, bu kimselerin görüşlerinin değersizliğine göndermede bulunmaktadır. Rüya Nevevî'nin kelâm ilmine karşı mesafeli duruşunu göstermesi açısından da öğreticidir.⁶⁷ Öte yandan rüyanın, isimleri özenle belirtilmeyen bir gruba karşı açık bir yergi içermesi, tarihçilerin şu veya bu nedenle doğrudan yazamadıkları gerçekleri rüyalar vasıtasıyla üstü kapalı olarak anlatmalarını ve bazı hususları kendilerini tehlikeye atmadan söylemek için rüyaları araç olarak kullanmalarını⁶⁸ anımsatmaktadır. Bu rüyanın gerçekliğiyle değil, işleviyle alakalı bir tespittir.

65 Nevevî, *Bustânü'l-ârifîn*, 218-219.

66 Kinberg, *Morality in the Guise of Dreams*, 23.

67 Nevevî başka bir eserinde kelâm ilminin şer'î ilimlerden sayılması konusunda görüş ayrılığı bulunduğunu, ancak onu şer'î ilimler sınıfında dahil etmenin doğruya daha yakın olduğunu belirtmiştir. bk. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 5/156.

68 bk. Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, 16.

Rüyalar mezhep tercihi ve değişimi konusunda da etkili olmuştur. Hanefî mezhebine mensupken gördüğü rüya üzerine Şâfiî mezhebine geçen ve eski mezhebinin sıkı bir muhalifine dönüşen Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr et-Tirmîzî (ö. 295/907) için gördüğü rüya bir dönüm noktası niteliğindedir. Nevevî'nin "meşhur" olarak nitelediği ve Şîrâzî'nin *Tabakâtü'l-fukahâ*"sında⁶⁹ da nakledildiğini belirttiği rüya şöyledir:

Yaklaşık yirmi yıl hadis yazdım. Pek çok görüş ve mesele işittim. Şâfiî hakkında olumlu bir kanaate sahip değildim. [Haccettiğim yıl Medine'de Mescid-i Nebî'de iken] üzerime bir ağırlık çöktü ve uyudum. Resulullah'ı rüyamda gördüm. Ona, "Ey Allah'ın Resülü! Ben Ebû Hanîfe'nin görüşlerini benimseyip fıkah öğrendim. Ebû Hanîfe'nin görüşleriyle amel edebilir miyim (*ahz*)?" diye sordum. ["Hayır" dedi ve] benden yüz çevirdi. Mâlik'in görüşleriyle amel edebilir miyim?" diye sordum. "Sünnetime uygun olanlarla amel edebilirsin" dedi. "Ya Şâfiî'nin görüşleriyle?" diye sorduğumda, "Şâfiî'nin görüşü mü? [Şâfiî'nin görüşü diye bir şey yoktur; o ancak benim sünnetimle amel etmiş ve] sünnetime muhalefet edenlere karşılık vermiştir" dedi. Bu rüyanın akabinde Mısır'a yola çıktım ve Şâfiî'nin kitaplarını yazdım."⁷⁰

Tehzîb'de Mâlik'in biyografisi bağlamında aktarılan aşağıdaki rivayet, bir taraftan Hz. Peygamber'in dilinden Malik'i överken, diğer yandan onu çağdaşı ve yakın dostu olan Leys b. Sa'd'a (ö. 175/791) karşı fikhen daha üstün bir konuma yerleştirmektedir:

Muhammed b. Rumh (ö. 242/856) şöyle demiştir: Kırk yıldan bu yana Resulullah'ı rüyamda görürüm. Bir rüyamda ona "Ey Allah'ın Resülü! Mâlik ve Leys bir meselede ihtilâf ediyorlar (hangisini tercih etmeliyim?)" diye sorduğumda şu cevabı verdi: "Mâlik, Mâlik, Mâlik; o benim atama –yani İbrâhim'e (as) – varis olmuştur."⁷¹

Menkıbevî Bir Biyografi Malzemesi Olarak Rüyalar

Literatürde rüya anlatılarının en fazla kaydedildiği yer biyografi kaynaklarıdır.⁷² Nevevî de dilsel ve biyografik bir kaynak niteliğindeki

69 Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râid, 1970), 105.

70 Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/235; a.mlf., *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 1/108. Parantez içindeki ifadeler *Tabakâtü'l-fukahâ*'dan alınmıştır. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 107.

71 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/386.

72 Kuzudişli, "The Use of Dreams in Rijâl Books", 298.

Nevevî Biyografisine Rüyalar Üzerinden Bir Katkı: Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu ve İşlevi

Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luġât’ında yirmi kadar rüyaya yer vermiştir. Bu rüyalar fıkıh ve hadis ilminin tanınmış isimlerini nazara vermekte ve menkıbevî bir bağlamda sunulmaktadır. Nevevî, Ebû Dâvûd’un biyografisinde onun *es-Sünen*’i ile ilgili bir rüyayı aktardıktan hemen sonra şöyle demiştir: “Ebû Dâvûd ve kitabı hakkında meşhur pek çok menkıbe vardır. Ancak burada bahsettiklerim yeterli olacaktır.”⁷³

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde Şâfiî ve mezhebi ile ilgili rüyalar daha belirgindir. Nevevî hem *Tehzîb*’de Şâfiî’ye ayırdığı başlıkta, hem de *el-Mecmû’* un baş taraflarında Şâfiî hakkında bilgi verirken iki rüyaya yer vermiştir. İlk rüyada Şâfiî bilgisi bakımından yüceltilirken, ikinci rüyada Hz. Peygamber’le özdeşleştirilmektedir:

Rebî b. Süleymân (ö. 256/870) şöyle dedi: Rüyamda Âdem’in (as) öldüğünü gördüm. [Sabah olunca] rüyanın tabirini sordum. Şöyle denildi: “Bu, yeryüzündekilerin en bilgelisinin öleceği anlamına gelmektedir; zira Allah Âdem’e bütün isimleri öğretmiştir [Bakara, 3/31].” Nitekim kısa bir süre sonra Şâfiî vefat etti. [Yine Rebî’nin anlattığına göre] Şâfiî’nin vefat ettiği gece başka biri daha rüya görmüş ve rüyasında “Bu gece Nebî (sav) vefat etti” denilmiş.⁷⁴

Tehzîb’de Şâfiî biyografisinde üç farklı rüya daha aktarılır. İlki onun Hz. Peygamber’le soy bağına ve fiziksel bir etkileşimine; ikincisi onun ve mezhebinin Hz. Peygamber’in onay ve övgüsüne mazhar olmasına, üçüncüsü ise mezhebin yaygınlık kazanmasına değinmektedir. Rüyalardan ikisinin bizzat Şâfiî tarafından görüldüğü not edilmelidir:

Rebî b. Süleymân’ın işittiğine göre Şâfiî şöyle demiştir: Henüz reşit olmamış bir çocukken bir gece rüyamda Resulullah’ı gördüm. “Ey oğul, sen kimlendensin” buyurdu. Ben de “Ey Allah’ın Resülü, sizin kabilenizdenim (*raht*)” dedim. Bunun üzerine “Yaklaş bana!” buyurdu. Ben de yaklaştım. Ağzımı açtı; dilime, ağzıma ve dudaklarıma kendi tükürüğünden sürüp “Hadi git, Allah mübarek etsin” buyurdu. Bu rüyadan sonra ne bir hadiste ne de bir şiirde hata (*lahn*) yaptığımı hatırlamıyorum.⁷⁵

73 bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luġât*, 2/511.

74 Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu'l-Mühezzeb*, 1/8. Rüyanın ikinci kısmının erken bir kaynağı için İbn Ebû Hâtim, *Âdâbü’ş-Şâfi’î ve menâkıbüh*, thk. Abdülganî Abdülhâlik (Beyrut: Darül-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 55.

75 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luġât*, 1/84.

Zâhid Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed ed-Dîneverî (ö. 469/1076) şöyle demiştir: Rüyamda Resulullah'ı gördüm. “Ey Allah'ın Resülü! Kimin görüşüyle amel edeyim” diye sordum. Hz. Ali'ye işaret ederek, “Bunun elini tut ve amcazâdemiz Şâfiî'ye götür. Onun mezhebiyle amel edip irşat olsun ve cennetin kapısına ulaşsın” dedi ve şunu ekledi: “Âlimler içinde Şâfiî, yıldızlar içinde dolunay gibidir.”⁷⁶

Rebî' b. Süleymân'ın işittiğine göre Şâfiî şöyle demiştir: Rüyamda sanki birisi bana geldi, kitaplarımı yükledi ve onları havaya saçıp dağıttı. Sonra rüyamı bir tabirciye sordum. Dedi ki “Eğer gördüğün sadık bir rüyaysa, İslam ülkeleri içinde senin ilminin bulunmadığı hiçbir yer kalmayacaktır.”⁷⁷

Tehzîb'de diğer mezhep imamaları da rüyalarındaki övgülerden payını alırlar. Aşağıdaki rüyada Mâlik, peygamber tarafından sadece övülmekle kalmamakta, sanki yaptığı bir işle ilgili kendisine yönelik ithamlara karşı onun tarafından savunuluyor gibi de gözükmektedir:

Abdullah b. Yûsuf'un rivayet ettiğine göre Halef bin Ömer şöyle demiştir: Mâlik'le beraberken Medine'nin kıraat âlimlerinden İbn Kesîr (ö. 120/738) yanına geldi ve ona bir kâğıt verdi. Mâlik kâğıda baktı ve seccadesinin altına koydu. İbn Kesîr gidince ben de kalkmaya davrandım. Mâlik ise “Otur ey Halef, kâğıdı da bana ver” dedi. Baktım ki kâğıtta şunlar yazıyor: Bu gece bir rüya gördüm. Sanki Resulullah oturuyor ve etrafındakiler ona “Ey Allah'ın Resülü! Bize (bir şeyler) ver, bize ih sanda bulun (gibi sözler) söylüyorlardı. Resulullah onlara “Minberin altında büyük bir hazine sakladım ve Malik'e onu aranızda paylaşmasını söyledim, o yüzden Mâlik'e gidin, Allah ondan razı olsun” dedi. Bunun üzerine insanlar kalktılar ve birbirlerine “Demek ki Mâlik Resulullah'ın kendisine emrettiği şeyi yerine getiriyormuş” dediler. Mâlik rüyayı okuyunca rikkate gelip ağladı. Ben de onu kendi haline bırakıp yanından ayrıldım.⁷⁸

Mâlik hakkındaki diğer rüya ise onu uhrevî açıdan yüceltirken, emsallerinden üstünlüğünü de dile getirmektedir:

[Bısr b.] Bıkr (ö. 205/820) şöyle dedi: Rüyamda cennete girdiğimi gördüm. Evzâî (ö. 157/774) ve Süfyân es-Sevrî'yi (ö. 161/778) de orada gördüm. Ancak Mâlik'i göremedim ve “Mâlik nerede?” diye

76 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 1/84.

77 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 1/85.

78 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/386.

sordum. Oradakiler “Malik nerede [biz nerede], Mâlik yükseklere çıkarıldı” dediler. Bişr sürekli bu sözü söylemeye devam etti; öyle ki (başını yukarı kaldırmaktan) takkesi düştü.⁷⁹

Yukarıda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşlerinin Hz. Peygamber'in onayından geçmediğinin anlatıldığı rüya bir yana bırakılırsa, *Tehzîb*'de Hanefî fakihlerine yönelik olumlu bir tablo çizildiği söylenmelidir. Ebû Hanîfe'nin ilmî kapasitesinin eşsizliğine vurgu yapan aşağıdaki rüya, rüya tabirciliğinin tanınmış ismi İbn Sîrîn (ö. 110/729) tarafından yorumlanmaktadır:

Hişâm b. Mihrân şöyle dedi: Ebû Hanîfe rüyasında Hz. Peygamber'in kabrini kazdığını gördü. Rüyanın tabiri için birini Muhammed b. Sîrîn'e gönderdi. İbn Sîrîn, “Bu rüyânın sahibi kimdir?” diye üç kez sordu ancak muhatabı cevap vermedi. Bunun üzerine şöyle dedi: “Bu rüya sahibi daha önce hiç kimsede görülmeyen bir şekilde ilimde çığır açacaktır.”⁸⁰

Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805) biyografisinde aktarılan aşağıdaki rüya ise hem onun hem de Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) uhrevî durumlarına açıklık getirmekte ve bir üstünlük hiyerarşisi sunmaktadır:

İbn Ebî Recâ'nın (ö. 232/847), Mahmeveyh'den (ö. ?) –ki biz onu *ebdâlden* sayıyorduk- rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: “Muhammed b. el-Hasen'i rüyamda gördüm ve ona “Allah sana nasıl muamele etti?” diye sordum. O da “Rabbim bana ‘Sana azap etmek isteseydim bu ilmi sana vermezdim’ buyurdu” dedi. Ona “Peki Ebû Yûsuf nerede?” diye sorduğumda, “O benim üstümde” cevabını verdi. “Ya Ebû Hanife [nerede]?” deyince, “O Ebû Yûsuf'un birkaç tabaka daha üstünde” dedi.⁸¹

Tehzîb'de müellif, biyografi sahiplerinin menkıbevî nitelikteki özelliklerini genellikle ilgili biyografilerin sonlarında zikretme eğilimindedir. Rüyalar da biyografileri ilginçleştiren menkıbevî bir unsur olarak çoğu yerde asıl malzemeden sonra konumlandırılmıştır. Bu bağlamda Hanbelî mezhebinin öncülerinden Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/885) biyografisi şu cümleyle son bulmaktadır: “[el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071)]

79 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/386.

80 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/503.

81 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 1/98.

*Târîhu Bağdâd'*ında Ahmed b. Hanbel'in -ölmeden önce ve öldükten sonra- görüldüğü salih rüyalara dair çok sayıda haber rivayet edilmiştir.⁸² Gerçekten de literatürde hakkında en çok rüya anlatısının bulunduğu isim İbn Hanbel olmuştur.⁸³ Ancak Nevevî bu zengin malzeme içinden bir seçim yapmak istememiş, bunu gerekli görmemiş gibidir.

Mezheb imamları dışında haklarında rüyaların kaydedildiği dört fakih vardır: Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr el-Mervezî (ö. 295/907), Ebû'l-Abbâs b. Süreyc (ö. 306/918), Ebû Zeyd Muhammed bin Ahmed el-Mervezî (ö. 371/981) ve Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö. 476/1083). Bunlar Şâfî mezhebinde *ashâbü'l-vücûhtan*⁸⁴ kabul edilen ve telifleriyle tanınan isimlerdir. Rüyalar şöyledir:

Muhammed b. Nasr el-Mervezî bir gün [Sâmânîlerin] Horasan valisi İsmâil b. Ahmed'in (ö. 295/907) huzuruna girdi. Vali hemen ayağa kalkarak onu büyük bir saygı ve tazimle ağırladı. Mervezî valinin yanından ayrılınca, valinin kardeşi İshâk bu davranışından dolayı abisini ayıpladı. İsmâil de kardeşine, "Ben onun Resulullah'tan hadis nakletmesine duyduğum saygıdan dolayı ayağa kalktım" dedi. O gece İsmail rüyasında Hz. Peygamber'i gördü. Ona, "Sen Muhammed b. Nasr'a bana saygı duyduğun için ayağa kalktın, bunda şüphe yok, o yüzden senin ve çocuklarının hükümranlılığı devam edecek; ancak kardeşin İshâk, Muhammed b. Nasr'ı küçümsediği için onun ve evlatlarının hükümranlılığı yok olacak" buyurdu. Böylece İsmâil ve çocuklarının hükümranlılığı yüz yirmi seneden fazla sürdü.⁸⁵

İbn Süreyc: Rüyamda (gökten) *kibrît-i ahmer* (cisimleri altın şekline getirebilen cevher) yağdığını ve yenlerimi, ceplerimi ve kucağımı bununla doldurduğumu gördüm. Rüya şöyle tabir edildi: Ben tıpkı *kibrît-i ahmer* gibi değerli bir ilimle rızıklandırılmışım.⁸⁶

82 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/124.

83 Kinberg, "The Legitimization of the Madhâhib Through Dreams", 58.

84 *Müntesib müctehid, mesâilde müctehid ve ashâbu'l-tahrîc* diye de anılan ve delillerden hüküm çıkarmadaki kabiliyetleriyle öne çıkan *ashâbü'l-vücûh*, içtihad faaliyetlerinde mezheb imamının usûl ve kaidelerine bağlı olarak hareket eden, mezheb imamından görüş nakledilmeyen hususlarda ise onun usûlünü uygulayan ancak görüşlerini temellendirirken bağımsız hareket eden fakihleri ifade etmektedir. M. Esat Kılıçer, "Ashâbü'l-Vücûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/472.

85 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 1/108.

86 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*, 2/531.

Hâkim'in Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Ahmed'den, onun da Ebû Zeyd el-Mervezî'den işittiğine göre Ebû Zeyd şöyle demiştir: "Mekke'de (yedi sene geçirdikten sonra memleketim olan) Horasan'a dönme-ye karar vermiştim. Ancak kalbim endişe içindeydi. Kendi kendime "Mesafe çok uzak, yolun meşakkatini kaldıramam, yaşım da çok ilerledi" diyordum. Bu düşüncelerle uyudum ve rüyamda Resulullah'ı gördüm. Mescid-i Haram'da oturuyordu. Sağında bir genç vardı. Ben "Ya Resulallah! Horasan'a dönmeye karar verdim ancak mesafe çok uzun" diye halimi arz ettim. Resulullah yanındaki gence dönüp, "Ey Ruhullah! Onu vatanına götürüver!" buyurdu. O gencin Cebrâil (as) olduğu bana gösterildi. Sonra hiç bir yolculuk meşakkati hissetmeden bir anda Merv'e döndüm. Tefvik ancak Allah'tandır."⁸⁷

Ebû İshâk eş-Şîrâzî rüyasında Resulullah'ı görmüş; Resulullah ona "ey Şeyh!" diye seslenmiş. Şîrâzî bu rüyadan dolayı sevinç duyar ve "Allah Resulü bana 'şeyh' adını verdi" diye anlatırmış.⁸⁸ Ebû İshâk eş-Şîrâzî rüyada görüldü. Üzerinde beyaz bir elbise vardı. Kendisine "Bu nedir?" diye sorulunca, "Bu ilmin izzetidir" dedi.⁸⁹

Tehzîb'deki diğer rüyalar hadis ilminin belli simaları hakkındadır. Buhârî (ö. 256/870) ve meşhur eseri *el-Câmi'u's-Şahîh* çeşitli rüyalarda Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olur. Birisi şöyledir:

Buhârî'nin eş-Şahîh'inin ravisi Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'nin (ö. 320/932) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. Bana "Nereye gidiyorsun?" diye sordu. Ben de "Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'ye gidiyorum" dedim. Bunun üzerine, "Ona ben-den selam söyle" dedi.⁹⁰

Aşağıdaki rüyada Buhârî'nin Hz. Peygamber'e tabi olma konusundaki dikkat ve özeni vurgulanırken, onun Hz. Peygamber'e nispet edilen sözleri en doğru yollarla tespit etmeye adanmış kitabının doğruluk değeri de ima edilmiş olmaktadır:

Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Rüyamda Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'yi gördüm. Hz. Peygamber'in

87 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/517.

88 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/465; a.mlf., *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/14;

89 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/465.

90 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 1/86.

arkasında yürüyordu. Hz. Peygamber ayağı ne zaman kaldırsa, Buhârî ayağını oraya koyuyordu.⁹¹

Rüyaların İslam geleneğinde somut ve belirleyici sonuçları olduğunu gösteren bir rivayete göre, hadis edebiyatının en muteber kitabı olarak kabul edilen *el-Câmi‘u’ş-Şahîh*’in tasnif edilmesinde musannifinin gördüğü bir rüya etkili olmuştur:

Rivayet edildiğine göre Buhârî şöyle demiştir: “Rüyamda Hz. Peygamber’i gördüm. Onun önünde duruyor ve elimdeki yelpazeyle onu (rahatsız edici şeylere karşı) savunuyordum.” Rüyamı bir tabirciye sorduğumda, “Sen Hz. Peygamber’i yalanlara karşı koruyacaksın” dedi. Buhârî devamla şöyle demiştir: “Beni sahîh hadisleri toplamaya sevk eden şey, işte bu rüyadır.”⁹²

Buhârî’nin *eş-Şahîh*’i hakkındaki en büyük övgü izleyen rüyada dile getirilir. Rüyaya göre *eş-Şahîh*, musannifinin kaleminden çıktıktan sonra artık sadece ona ait değildir; eser bizzat Hz. Peygamber tarafından sahiplenilmiş, Şâfiî fıkına dair eserlerinden bile kategorik olarak üstün tutulmuştur:

Ebû Sa‘d es-Sem‘ânî (ö. 562/1166) kendi isnadıyla şeyh Ebû Zeyd el-Mervezî’den (ö. 371/981) şunu rivayet etmiştir: (Kâbe’de) rükün ve makam arasında uyuyordum. Rüyamda Hz. Peygamber’i gördüm. Bana, “Daha ne kadar fıkıh öğreneceksin de benim kitabımı öğrenmeyeceksin?” dedi. “Senin kitabın nedir, ey Allah’ın Resulü!” diye sorduğumda, “Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî’nin *el-Câmi‘i*dir”⁹³ dedi.

Rüyalarda Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *es-Sünen*’i de yüceltilmiştir. Aşağıdaki rüyada eserin tasnif amacı ve değeri Hz. Peygamber tarafından onaylanmaktadır:

Rivayet edildiğine göre Muhsin b. Muhammed İbrahim el-Vâzârî şöyle demiştir: Rüyamda Hz. Peygamber’i gördüm, şöyle diyordu: “Sünnetlere yapışmak isteyen Ebû Dâvûd’un kitabını okusun.”⁹⁴

Hadis tarihinde özellikle isnad ve rical tenkidi konusundaki yetkinliğiyle tanınan Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) de bir rüyanın konusu olmuştur. Aşağıdaki rüyada çabalarının karşılığını vefatından sonra fazlasıyla aldığı dile getirilmektedir:

91 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât*, 1/86.

92 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât*, 1/92.

93 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât*, 2/517, 1/92.

94 Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ’ ve’l-luğât*, 2/511.

İbrahim b. el-Münzir (ö. 236/850) dedi ki: Bir adam rüyasında Hz. Peygamber ve ashabının toplanmış olduğunu gördü ve niçin toplandıklarını sordu. Hz. Peygamber de “Bu adamın (Yahyâ b. Maîn'in) cenaze namazını kıl(dır)mak için geldim; çünkü o benim hadislerimi yalana karşı savunuyordu” dedi. Bişr b. Mübeşşir şöyle dedi: Yahyâ b. Maîn'i rüyamda gördüm ve bana şöyle dedi: “Yüce Allah Resulullah'ın hadislerini yalana karşı savunmam sebebiyle beni dört yüz huri ile evlendirdi.”⁹⁵

Yaşadığı dönemde Horasan'ın önde gelen hadisçilerinden kabul edilen Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî en-Nîsâbûrî (ö. 226/840) hakkındaki rüya ise onun hadis konusundaki yetkinliğini Hz. Peygamber'in dilinden aktarmaktadır:

Muhammed b. Eslem (ö. 242/856) şöyle dedi: “Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. Ona “Kimden (hadis) yazayım” diye sordüğümde, “Yahyâ b. Yahyâ'dan” cevabını verdi.”⁹⁶

Tehzîb'de yukarıda anılan fıkıh ve hadis âlimlerinin dışında başka her hangi bir isim hakkında rüya anlatısı bulunmamaktadır. Eserdeki rüyalar bütün olarak bakıldığında, musannifin kaynaklardaki rüya ile ilgili malzemeyi sistematik olarak seçip biyografilere eklemeyi tercih etmediği, ilgisini ve dikkatini çeken bazı rüyaları kendince uygun gördüğü isimler bağlamında zikrettiği, bazılarını da telif sırasındaki haleti ruhiyesine göre rastlantısal bir biçimde naklettiği anlaşılmaktadır.

Ölümden Sonra Biyografilerin İnşasını Sürdüren Bir Araç Olarak Rüyalar

Klasik biyografi çalışmaları, yaygın olarak, konu edindiği kişilerin doğumundan ölümüne kadar ki süreci kapsamakla karakterize edilir.⁹⁷ Bu çerçevede rüyalar ölümden sonra da kişilerin biyografilerini inşa etme kapasitesiyle özel bir değer kazanır. Nevevî hem kendi hayatına yakından tanıklık eden talebesi İbnü'l-Attâr (ö. 724/1324),⁹⁸ hem de sonrasında

95 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/453.

96 Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luğât*, 2/454.

97 bk. Mahmut Çetin, *Biyografi Kitabı* (İstanbul: Biyografi.net Yayıncılık, 2012), 15-17.

98 İbnü'l-Attâr, “Tuḥfetü't-ṭālibîn fî tercemeti'l-imâm Muḥyiddîn”, Nevevî, *el-İcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd es-Sicistânî*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Amman: Dâru'l-Eseriyye, 1428/2007).

Sehâvî (ö. 902/1496)⁹⁹ ve Süyûtî (ö. 911/1505)¹⁰⁰ gibi şöhretli isimler tarafından müstakil olarak biyografisi yazılan ender şahsiyetlerdendir ve gerek vefatından sonra kaleme alınan özel biyografik eserlerde, gerekse de genel tarih ve tabakât literatüründe vefatından sonra görüldüğü rüyalarla temayüz etmektedir. Bu rüyalar çoğunlukla Nevevî'yi öven ve onun dinî-ilmî konumuna dikkat çeken menkıbevi bir mahiyet arz etmekle birlikte rüya görenlerin bilinçaltını gösteren, dönemin tartışma konuları hakkında fikir veren ve Nevevî biyografisinin özel yönlerini yansıtan bir işleve sahiptir. Nevevî'nin vefatından sonra uyku ile uyanıklık hali arasında görülen aşağıdaki rüya,¹⁰¹ onun eserlerinin İslam geleneğindeki yaygınlık ve tanınırlığını metafizik bir gerekçeyle açıklamaktadır:

Kâdi Safed el-Osmânî *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*'sindeki Nevevî biyografisinde şunu kaydetmiştir: Emeviyye Camii'nin hatibi Cemaleddin Mahmud b. Cemele'nin, dönemindeki bir grup meşâyihin huzurunda anlattığına göre kendisi uyku ile uyanıklık arasında iken bir şahsın şöyle dediğini işitmiş: "Allah Nevevî'nin kabrine öyle bir feyz akıtmıştır ki bu feyz kabrinden taşıp kitaplarına yönelmiş, bundan ötürü eserleri yaygınlaşıp tanınır hale gelmiştir".¹⁰²

Nevevî hayattayken görülen fakat vefatından sonra İbnü'l-Attâr tarafından kayda geçirilen aşağıdaki rüya ise Nevevî'nin kendi yaşamında özenle saklayıp ölümünden sonra ortaya çıkan gizemli ve özel bir yönüne erişim sağlamaktadır. Buna göre Nevevî ilmî faaliyetleriyle tanınan bir âlim olmasının yanında, tasavvufta *kutub*¹⁰³ terimiyle ifade edilen ricâlül'l-gayb zümresinin başkanı ve bütün âlemin manevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük veli olarak yüksek manevî bir payeye de sahiptir; ne var ki tanınmayıp insanlar içinde sırlanmıştır. Rüya şöyledir:

Arkadaşımız Şeyh Ebû'l-Abbâs Ahmed b. eş-Şeyh Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlim eş-Şâfi bana pek çok kere şundan bahsetti:

99 Sehâvî, *el-Menhelü'l-'azbü'r-revî fî tercemeti kutbi'l-evliyâ' en-Nevevî*, thk. Adî Muhammed el-Gubârî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1441/2020).

100 Süyûtî, *el-Minhâcü's-sevî fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Ahmed Şefik Demc (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1408/1988).

101 Rüya sadece uykuda değil, uyanırken ve uyku ile uyanıklık arasında da görülebilir. Süleyman Uludağ, "Rüya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/309.

102 Sehâvî, *el-Menhel*, 84.

103 Süleyman Ateş, "Kutub", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/498.

Dedi ki bana salih ve sıdk sahibi biri olan el-Muammer Ebû'l-Kâsım b. Umeyr el-Mizzî –ki kendisi *ahyârdandı*¹⁰⁴- uyurken rüyasında (Dımaşk'ın bir semti olan) Mizze'de pek çok sancak gördüğünü anlattı ve devamında şöyle dedi: “Sonra bir *nevet*¹⁰⁵ vurulduğunu işittim ve bundan dolayı şaşırđım. “Bu da nedir?” diye sorduğumda, “Bu gece Yahyâ en-Nevevî'ye *kutbiyyet* verildi” cevabı verildi. Böylece rüyamdan uyandım. Şeyhi daha önce ne tanıyordum, ne de (adını) duymuştum.” (Rüyayı gören kişi) daha sonra bir ihtiyacı için şehre yani Dımaşk'a gitmiş ve devamında şöyle demiş: “Bundan bir kişiye bahsettim; o da, “O, Eşrefiyye Dârülhadisi'nin hocasıdır. Şu an bir buluşma için orada oturuyor” dedi ve bana yerini gösterdi. İçeri girdiğimde Nevevî etrafındaki toplulukla oturuyordu. Gözü bana ilişince cemaati bırakıp yanıma geldi, eyvanın kenarına kadar yürüdü ve bana konuşma fırsatı vermeden, “Yanıdaki (bilgiyi) gizli tut ve ondan kimseye söz etme” deyip yerine döndü, buna bir şey ilave etmedi. Ben onu bundan önce hiç görmemiştim, bundan sonra da onunla hiç karşılaşmadım.”¹⁰⁶

Dinî açıdan böyle yüksek bir konumda olduğuna inanılan bir kişinin, vefatından sonra da rüyalar vasıtasıyla tasarrufunu devam ettirmesi şaşırtıcı olmamalıdır. İbnü'l-Attâr'ın naklettiği rüya bunun bir örneği olarak kabul edilebilir:

Nevevî vefat edip gömüldükten sonra ailesi, akrabaları ve komşuları, kabrinin üzerine bir kubbe yapmak istediler ve bu konuda anlaşdılar. Ancak merhum (Nevevî), akrabalarından en yaşlı kadının -sarırm halasının- rüyasına girdi ve ona “Ağabeyime ve topluluktaki (diğer) lerine söyle, inşa etmeye karar verdikleri şeyi yapmasınlar; zira kabrin üstüne ne zaman bir şey yapsalar, üzerlerine yıkılacaktır” dedi. Kadın telaş ve kaygıyla uykusundan uyanınca akrabalarına rüyasını anlattı. Onlar da kubbe yapmaktan vazgeçtiler. Kabrin etrafını sadece davarları ve başka hayvanları engelleyecek taşlarla çevirdiler.¹⁰⁷

104 Burada *ahyârın* sözlük anlamıyla değil de tasavvuf disiplinde kullanıldığı şekliyle “Dünyanın düzenini sağladıklarına inanılan ricâlü'l-gayb zümrelerinden biri” (Tahsin Yazıcı, “Ahyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 2/194) olarak terim anlamıyla anlaşılması daha doğru gözükmektedir.

105 *Nebet* kelimesinin Türk ve İslâm devletlerinden hükümdarlık alâmetlerinden biri olarak kabul edildiği ve genellikle “askerî muzıka takımının hükümdarın saray veya otağı önünde davul vurarak icra ettiği müsiki” anlamında kullanıldığı (Abdülkerim Özeydin, “Nebet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33/38) dikkate alındığında, bu eylemin büyük ve önemli işler için icra edildiği anlaşılmaktadır.

106 İbnü'l-Attâr, “Tuḥfetü't-ṭâlibîn”, 164-165; Sehâvî, *el-Menhel*, 134.

107 İbnü'l-Attâr, “Tuḥfetü't-ṭâlibîn”, 153.

Kaynaklarda aktarılan bazı rüyalar Nevevî biyografisinin inşasına biz-zat Hz. Peygamber'in katkı sunduğunu gösteren ilginç ayrıntılar içerir. Sehâvî'nin naklettiği aşağıdaki rüyada hem Nevevî'nin kendisi hem de Şâfiî fikhını derlediği *Ravzatü't-ṭâlibîn* adlı muhtasar eseri Hz. Peygamber tarafından övülmektedir:

Şâfiî mezhebinin hülasası ve zamanımızdaki müftü ve hâkimlerin umdesi olan Kādî Safed el-Osmânî dedi ki: Bize ilmiyle âmil salih bir şeyh olan Şihâbüddîn Ahmed b. Hafâcâ es-Safedî şunu anlattı: Rüyamda Allah Resulü'nü gördüm. Ona “Nevevî hakkında ne buyurursunuz?” diye sorunca, “Nevevî ne güzel bir adamdır” cevabı verdi. Akabinde, “Onun derleyip *Ravza* (bahçe) adını verdiği kitabı hakkında ne buyurursunuz?” diye sorunca, “O tıpkı onun adlandırıldığı gibi bir bahçedir” dedi.¹⁰⁸

Bazı rüyalarda ise Hz. Peygamber Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihleri arasında hakem olarak görülür ve her defasında Nevevî lehinde görüş bildirerek onun Şâfiî fikhındaki yerini güçlendirmiş olur. Sehâvî'nin naklettiğine göre Ebû Ali Saîd b. Osman el-Cebertî bir defasında Hz. Peygamber'i rüyasında görmüş ve ondan şu öğüdü almıştır: “Bir meselede *el-Mühezzeb* müellifi Şîrâzî (ö. 476/1083), Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Nevevî'nin görüşleri arasında ihtilaf olduğunu görürsen sen Nevevî'nin görüşünü seç; zira o sünnetimi daha iyi bilir.” Aynı kişi Hz. Peygamber'i ikinci defa rüyasında gördüğünde ona Nevevî'yi sormuş ve “O benim dinimin muhyîsidir” yanıtını almıştır.¹⁰⁹ Benzer temaya sahip başka bir rüyada da Hz. Peygamber, 8./14. yüzyılın önde gelen fakihlerinden Ferec b. Abdillâh es-Safedî (ö. 751/1350) ile Tâcüddin el-Makdisî (ö. ?) arasında gerçek hayatta yaşanan ve Nevevî ile meşhur Şâfiî fakihî Râfiî'nin (ö. 623/1226) görüşlerinin farklılaşmasından kaynaklanan fikhî bir tartışmaya müdahil olarak “Bu meselede doğru görüş Nevevî'ninkidir” demektedir¹¹⁰ ve tekil bir mesele üzerinden Nevevî'nin mezhep içindeki konumunu teyit etmiş olmaktadır.

108 Sehâvî, *el-Menhel*, 111.

109 Sehâvî, *el-Menhel*, 141-142.

110 Sehâvî, *el-Menhel*, 152. Ferec b. Abdillâh rüyayı anlattığında Tâcüddin el-Makdisî, “Fıkıh artık rüyalarla yapılır olmuş” şeklinde hayret ve tenkidini dile getirmiş, Ferec de alttan alarak “Ben sadece gördüğümü anlattım; bir konuyu araştırma yapmanın pek çok yolu vardır” yanıtını vermiştir.

Daha çok İslam tarihi ve tefsir alanındaki çalışmalarıyla tanınan Şafîî âlimi İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) naklettiği aşağıdaki rüya ise Nevevî'nin Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi kabul edilen İbn Hazm'a (ö. 456/1064) bakışını ortaya koyarken, aynı zamanda Nevevî'yi rüyada görebilmenin bir ayrıcalık sayıldığını,¹¹¹ onun kitlesel kabule mazhar olmuş bir isim hakkındaki düşüncelerinin özelde İbn Kesîr gibi saygın bir âlimin, dolaylı olarak da ilim çevrelerinin muhayyilesinde ne denli önemsendiğini göstermektedir:

Hicrî 763 senesinde Muharrem ayının yirmi ikisinde pazartesi gecesini rüyamda merhum Şeyh Muhyiddîn Nevevî'yi gördüm. Kendisine, "Efendim! *El-Mühezzeb* şerhinize niçin İbn Hazm'ın eserlerinden herhangi bir şey koymadınız?" diye sordum. O da İbn Hazm'ı sevmediği anlamına gelen sözler söyledi. Ben de "Bu konuda haklısınız (*ma'zûr*); o usûlünde ve fûru'unda birbirine zıt iki aşırı ucu cem' etmiştir. Furû' konularında katı ve kuru bir zâhirî iken, usûlde ise esnek ve akışkandır; karmatîlerin karmatîsi, hermeslerin hermesidir" dedim. Bunu söylerken sesimi o kadar yükseltmişim ki uyuduğum halde kendi sesimi duydum. Sonra ona çayır çimene benzeyen fakat görüntüsü ondan daha kötü olan, ne işe yarayan ne de otlak için kullanılabilen yeşil bir arazi gösterdim. "İşte" dedim ona, "İbn Hazm'ın ekip biçtiği yer burasıdır." O da "Bak bakalım, orada meyve veren bir ağaç veya faydalı herhangi bir şey görüyor musun?" diye sordu. Ben de, "Burası ancak ay ışığında oturmaya yarayabilir" yanıtını verdim. Gördüğüm rüyanın özeti buydu. Sonra hatırıma şu geldi: Ben rüyamda Şeyh Muhyiddîn'e İbn Hazm'ın arazisini yeri gösterirken İbn Hazm da orada suskun ve konuşmaz bir vaziyette bulunuyordu.¹¹²

Sehâvî tarafından aktarılan aşağıdaki rüya, tıpkı yukarıdaki gibi, Nevevî ile rüyalar vasıtasıyla iletişim kurmanın olağan karşılandığını göstermektedir. Ancak cevabı için geniş çaplı bir araştırmayı gerektiren fikhî bir soruya rüyada hızlıca yanıt verilmesi olağanüstü bir hal olarak görüldüğünden, Sehâvî bu rüyayı Nevevî'nin kerametlerinden biri olarak takdim etmektedir:

111 İbn Kesîr'in İslam tarihine tahsis ettiği eserinde 763 senesinin önemli olayları arasında bu rüyaya da yer vermesi bunu göstermektedir.

112 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Dâru Hicr, 2003), 18/650; Sehâvî, *el-Menhel*, 98-99.

İbnü'l-Verdî (ö. 749/1349) [*et-Târîh*'inde] Şeref el-Bârîzî'nin (ö. 738/1338) biyografisinde şunu nakletmiştir: 713 senesinin Zilkade ayında kendisi Nevevî'yi rüyasında gördü ve ona "Ömür boyu oruç tutmak (*savmu'd-dehr*) hakkındaki görüşünüz nedir?" diye sordu. Ondan "Bu konuda âlimlerin on iki görüşü vardır" cevabını alan el-Bârîzî şöyle demiştir: "Sonra rüyadan uyandım ve meseleyi araştırdım; durumum gerçekten de böyle olduğunu tespit ettim. Ancak bu görüşleri bir kitapta toplu halde görmedim."¹¹³

Rüya anlatılarının pek çoğundan anlaşılacağı üzere, rüyaları kerametle ilişkilendirme konusunda yaygın bir eğilim vardır. Sehavî'nin, "Nevevî'nin kerametlerinden biri de şuydu: Onun gördüğü rüyalar gün gibi gerçek çıkardı"¹¹⁴ sözü, Hz. Aişe'nin rüya ile vahiy arasındaki ilişkiyi vurgulayan "Resulullah'ın (as) ilk vahiy almaya başlaması uykuda sâdık rüya görmekle olmuştur; onun gördüğü rüyalar gün gibi gerçek çıkardı"¹¹⁵ sözüne telmihte bulunmaktadır. Nitekim Nevevî bir defasında kendisiyle ciddi biçimde tartışmaya girdiği İbnü'n-Neccâr isimli bir şahsın kötü akıbetini ima eden bir rüya görmüş ve rüyası gerçek çıkmıştır. Bu kişi kaynaklarda Memlük sultanı Baybars'a (ö. 676/1277) Dımaşk'ın verimli arazilerinin yer aldığı Gûta bölgesini istimlak etme fikrini veren ve bazı âlimlerin bunu caiz gördüğünü söyleyerek onu yanıltan, böylece Nevevî ile Baybars arasında ciddi bir gerilimin doğmasına sebep olan, ayrıca Nevevî'yi Eşrefiyye Dârülhadisi'ndeki vazifesinden azlettirmekle tehdit eden biri olarak tanıtılmaktadır.¹¹⁶ İlgili rüya Nevevî'nin talebesi İbnü'l-Attâr'ın dilinden şöyle aktarılır:

Nevevî'nin yanında küçük *Muhtaşaru 'ulûmi'l-hadîs* [*et-Takrîb ve't-teysîr* (?)] dersinin tashihlerini yaptığım bir gün, işim bittiğinde kendisi bana şöyle dedi: "Bu gece bir rüya gördüm. Sanki bir denizde yüzyordum, oradan da sahile çıktım. Sonra bir baktım ki denizde batmak üzere olan bir şahıs var. Bir oduna tutunup bir an denizin yüzeyine çıktı, sonra da battı." Ona, "Efendim! O şahsın kim olduğunu biliyor muydunuz?" diye sorduğumda "Evet" dedi, "O İbnü'n-Neccâr idi." Ona "Rüyayı neye yordunuz?" diye sorunca şunu söyledi: "(İbnü'n-Neccâr) kısa bir süre daha ortalıkta görünmeye devam

113 Sehâvî, *el-Menhel*, 139.

114 Sehâvî, *el-Menhel*, 140.

115 Buhârî, "Ta'bir", 1 (no. 6982).

116 Nail Okuyucu, "İslamî İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî", *İslam İlim Geleneğinde Nevevî* (Ankara: İSAM Yayınları, 2022), 114-115.

edecek; sonra kalbindeki nifakla beraber bir daha görünmemek üzere kaybolup gidecek.”¹¹⁷ Nitekim böyle de olmuştur.¹¹⁸

Değerlendirme

Nevevî'nin eserlerindeki rüyalar, çoğunlukla, gece görüldükten sonra gündüz yorumlanmayı gerektiren sembolik rüyalardan değil, manası açık olan ve yorumu ihtiyaç duyulmayan literal rüyalardandır.¹¹⁹ Bu rüyalar açıklanıp tabir edilmekten ziyade bağlama göre bilgi ve mesaj vermek için aktarılmaktadır. Okuyucudan bu rüyaların mesajını anlayıp kendi gerçekliğine taşıması beklenir. Rüyalar bu perspektiften bakıldığında bir form işlevi görmektedir.

Bütün rüya anlatıları gibi Nevevî'nin aktardığı rüyalar da güvenilirlik sorunuyla karşı karşıyadır. Nevevî'nin bunun farkında olduğunu varsaymamız için bazı nedenler sıralanabilir. Özellikle kendi gördüğü ve başkalarından duyduğu rüyaları anlatırken kaydettiği ayrıntılar, okuyucudaki muhtemel kuşku farkında olduğunu düşündürür. Nevevî kendi zamanında veya hemen öncesinde görülen rüyalar aktardığı gibi, yüzyıllar öncesine uzanan oldukça eski rüyalara da yer verir. Bu türden rüyaların anlatımında kimi zaman kaynak adının, kimi zaman da isnad zincirinin zikredilmesi, dönemin bilgi aktarımında benimsenmiş yaygın yöntemin tezahürü olduğu gibi, okuyucuda güven tesis etmeye yönelik bir işlev de görmektedir. Rüya gibi bütünüyle sübjektif bir olgunun böyle bir desteğe diğer her türlü tarihsel materyalden daha fazla ihtiyaç duyduğu açıktır. Ancak bugün böyle bir malzeme karşısında belki de dikkatimizi rüyaların gerçeklik ve otantiklik sorunları yerine onların edebî, tarihî ve kültürel yansımalarına ve kullanım amaçlarına yöneltmemiz en doğrusu olacaktır.¹²⁰ Schimmel'in de belirttiği gibi, “Bir çağın genel görünümü açısından bu rüyaların gerçek mi yoksa kurmaca mı olduğu önemsizdir. Onlar dokusunda yalnızca gerçeklerin değil, örf ve adetlerin, anılar ve geleneksel

117 İbnü'l-Attâr, “Tuḥfetü'ṭ-ṭâlibîn”, 154-155.

118 Sehâvî, *el-Menhel*, 140.

119 Sembolik ve literal rüya ayırımı için bk. Kinberg, “Literal Dreams and Prophetic Hadits in Classical Islam”, 279.

120 bk. Kinberg, “The Legitimization of the Madhâhib Through Dreams”, 78.

bilgeliğin de birbirine düğümlendiği büyük bir halıyı oluşturur; sabırlı okuyucunun yapması gereken şey, bunların anlamını sabırla çözmektir.”¹²¹

Nevevî'nin rüyaları, eserlerinde, ilgili eserlerin telif tarzına, amacına ve bağlamına bağlı olarak farklı amaç ve işlevlerle okuyucuya sunulmaktadır. *Bustânü'l-ârifîn* zühd eksenli bir eser olmakla birlikte Nevevî'nin kendi özel notlarını da yazabildiği serbest türde bir kitap olduğundan müellif kendi gördüğü ve başkalarından dinlediği rüyaları kaydetmek için bu eseri seçmiştir. Bu eserdeki rüyalar ekseriyetle ölümler ile yaşayanlar arasındaki etkileşim aracı olarak işlev görmekte ve müellifin talebelerine ve diğer muhataplarına dinî, ahlakî, uhrevî öğüt ve uyarılar içermektedir. *Et-Tibyân*'daki rüyalar ise eserdeki genel ve özel bağlama göre belli bir davranış tarzını teşvik etmek ve yine başka bir davranış tarzından sakındırmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. *Tehzîb*'deki rüyalar biyografi anlatımlarıyla iç içedir. Buradaki rüyalar daha çok meşhur şahsiyetleri yüceltmekte ve menkıbevî bir malzeme olarak biyografi inşasında başvuru materyaller arasında konumlandırılmaktadır. Sâbit b. Kays'la ilgili rüyada buna ilaveten fıkhi bir detay da bulunmaktadır. Şâfiî fıkhnın ana kaynaklarından biri olan *el-Mecmû'*deki rüyalar da *Tehzîb*'dekine benzer şekilde mezhep imamının, eser müellifinin ve mezhebin önde gelen isimlerinden birinin övgüsünü içermektedir. Burada ayrıca fikhî meseleyle alakalı bir rüya da aktarılmıştır.

Sonuç

Nevevî biyografisine rüyaların aynasından baktığımızda, rüyaların onun kişisel hayatında ve meslekî kariyerinde belirgin bir yere sahip olduğunu görebiliriz. Onun rüyaları üzerine düşünürken, bu anlatıların rüyaların önemli sayıldığı bir dünyada paylaşıldığını daima hatırdan tutmamız gerekir.¹²² İslam geleneğinde hemen her sınıftan insan rüyalarını kaydetmiştir.¹²³ Ancak Nevevî'nin eserlerindeki rüya kayıtları rüyanın içeriğine, mesajına, yer aldığı kitaba, kitaptaki bağlama göre değişiklik gösteren bilinçli bir tercihle tezahür etmektedir. Bu anlatılar İslam

121 bk. Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, 16.

122 bk. Aslı Niyazioğlu, “Rüya Aynasında Erken Modern Osmanlı Biyografi Yazarları”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Rüyalar* 76 (2016), 138.

123 Schimmel, *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, 29.

düşüncesindeki rüya literatürünü zenginleştiren, rüyaların anlamı ve işlevine ilişkin bilgilerimizi genişletmeye fırsat veren ve müellifin düşünce dünyasının belli kısımlarını aydınlatmaya katkı sunan değerli bir malzeme durumundadır. Nevevî'nin vefatından sonra görülen rüyalar da sadece Nevevî'den ne şekilde bahsedildiğini daha iyi anlayabilmemize katkıda bulunması sebebiyle değil, onun kişisel ilgilerini, sosyal ilişki ağlarını, yaşadığı dönemdeki tartışma konularını ve yaşam öyküsünün başka türlü erişilemeyecek yönlerini ortaya çıkarma potansiyeli nedeniyle de özel olarak ele alınmayı hak etmektedir. Bu rüyalar onun tarihî şahsiyetiyle menkıbevî şahsiyetinin iç içe geçtiğini de göstermektedir.

Rüyaların aynasından yansıyan görüntüler, bu çalışmada sadece Nevevî'nin bibliyografisine katkı sunması umulan ilave birer tarihî-edebî malzeme olarak takdim edilmektedir. Unutulmamalıdır ki rüyalar, farklı okurlar tarafından farklı şekillerde ve farklı amaçlarla okunabilecek karmaşık ve çok yönlü olgulardır. Rüya anlatıları rüya görenlerin, dinleyenlerin ve aktaranların psikolojik bilinçlerini ve sosyo-kültürel ağlarını daha detaylı inceleme ve analiz için bir araştırma alanı açmaktadır. Bu çalışmada derlenip bir araya getirilen rüyalar böyle bir çaba içine girmek isteyenlere malzeme ve kısmen rehberlik sağlayabilirse, çalışma asıl amacına o zaman ulaşmış olacaktır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Abderî, İbnü'l-Hâc. *el-Medhal*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1401/1981.
- Abuali, Eyad. "Dreams and Visions as Diagnosis in Medieval Sufism The Emergence of Kubrawî Oneirology". *Journal of Sufi Studies* 8 (2019), 1-29.
- Ateş, Süleyman. "Kutub". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/498-499. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2015.
- Aynî, Bedrüddîn. *Umdetü'l-kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. İzzuddîn Dillî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014.
- Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*. 8 Cilt. Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Bulkeley, Kelly. "Freud'un Özünü Düşünmek", *Psikolojik, Kültürel ve Dini Boyutlarıyla Rüyalar*. ed. Kelly Bulkeley. çev. Dilek Cenkçiler. 1-5. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı, 2008.
- Çeker, Orhan. "İhtilâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/569-570. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çetin, Mahmut. *Biyografi Kitabı*. İstanbul: Biyografi.net Yayıncılık, 2012.
- Goldziher, Ignaz. "The Appearance of the Prophet in Dreams". *Journal of the Royal Asiatic Society [JRAS]* (1912), 503-506.
- Green, Nile. "The Religious and Cultural Roles of Dreams and Visions in Islam". *Journal of the Royal Asiatic Society* 13/3 (2003), 287-313.
- Grunebaum, G. E. Von. "The Cultural Function of the Dream as Illustrated by Classical Islam". *The Dream and Human Societies*. ed. G. E. Von Grunebaum - R. Caillois. 3-22. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1966.
- Hökekleli, Hayati. "İstircâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374-375. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Ebû Hâtim. *Âdâbü's-Şâfi'i ve menâkıbüh*. thk. Abdülğanî Abdülhâlik. Beyrut: Darül-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbn Ebû'd-Dünyâ. *et-Teheccüd ve kıyâmü'l-leyl*. thk. Muslih b. Ceza' b. Ferguş el-Harisî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418.
- İbn Hacer. *Fethu'l-bârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Kesir. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 20 Cilt. Cize: Dâru Hicr, 2003.
- İbn Kuteybe. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1992.
- İbnü'l-Attâr. "Tuḥfetü't-ṭalibîn fi tercemeti'l-imâm Muḥyiddîn". Nevevî, *el-İcâz fî şerhi Süneni Ebî Dâvûd es-Sicistânî*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. Amman: Dâru'l-Eseriyye, 1428/2007.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken: Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Karadaş, Çağfer. "Rüyanın Mâhiyeti, Bilgi ve Hüküm Değeri". *Diyanet İlmî Dergi* 53/1 (2017), 43-62.
- Kılıçer, M. Esat. "Ashâbü'l-Vücûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/472. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Nevevî Biyografisine Rüyalar Üzerinden Bir Katkı: Nevevî'nin Eserlerinde Rüyaların Sunumu ve İşlevi
- Kinberg, Leah. "Literal Dreams and Prophetic 'Hadits' in Classical Islam: A Comparison of Two Ways of Legitimation". *Der Islam* 70 (1993), 279.
- Kinberg, Leah. "The Legitimation of the Madhâhib Through Dreams". *Arabica* 32 (1985), 47-79.
- Kinberg, Leah. "Dreams as a Means to Evaluate Hadith". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 23 (1993), 79-99.
- Kinberg, Leah. "Dreams", 96-103. *Encyclopaedia of Islâm* 3. Erişim. 17 Şubat 2023. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_26091
- Kinberg, Leah. *Morality in the Guise of Dreams: A Critical Edition of Kitâb al-Manâm by Ibn Abî al-Dunyâ*. Leiden: Brill, 1994.
- Köse, Saffet. "İbnü'l-Hâc el-Abderî". *Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi*. 21/52. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Kuzudişli, Bekir. "The Use of Dreams in Rijâl Books". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2007), 273-300.
- Mazandarani, Amir Ali – Mahmoudi, Vahid. "Representation of Dreams in Medieval Sufi Texts: A Qualitative Study". *Dreaming: American Psychological Association* 33/2 (2022), 187-205.
- Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh [el-Musnedü's-şahîh]*. thk. İzzeddin Dilli vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ. *Bustânü'l-ârifîn*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2017.
- Nevevî. *el-Mecmû': Şerhu'l-Mühezzeb*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 1392/1972.
- Nevevî. *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. thk. Muhammed el-Haccâr. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.
- Nevevî. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Nevevî. *Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-lugât*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Niyazioğlu, Aslı. "Rüya Aynasında Erken Modern Osmanlı Biyografi Yazarları". *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Rüyalar* 76 (2016), 137-151.
- Okuyucu, Nail. "İslamî İlimlerin Dönüşüm Çağında Bir Fıkıh, Hadis ve Âdâb Âlimi Olarak İmam Nevevî". *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*. 29-181. Ankara: İSAM Yayınları, 2022.
- Okuyucu, Nail (ed.). *İslam İlim Geleneğinde Nevevî*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2022.
- Özaydın, Abdülkerim. "Nebet". *Türkiye Diyanet Vakfı Islâm Ansiklopedisi*. 33/38-41. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Özkan, Halit. "Bir Muhaddis-Süfînin Rüyaları: İbn Ebî Cemre ve el-Merâi'l-Hisan". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2 (2011), 33-58.
- Sakallı, Talat. *Rüya ve Hadis Rivayeti*. Isparta: Tokoğlu Ofset, 1994.
- Schimmel Annemarie. *Halifenin Rüyaları: İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*. çev. Tuba Erkmen. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2005.
- Şehâvî, Şemseddin. *el-Menhelü'l-'azbü'r-revî fî tercemeti kutbi'l-evliyâ' en-Nevevî*. thk. Adî Muhammed el-Gubârî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1441/2020.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-Minhâcü's-sevî fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*. thk. Ahmed Şefik Demc. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1408/1988.
- Şîrâzî, Ebû İshâk. *Tabakâtü'l-fukahâ'*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'r-Râid, 1970.

Suat KOCA

- Tartı, Nevzat. "Rüya Kültürü ve Hadisçi Karizması". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2004), 9-40.
- Uludağ, Süleyman. "Rüya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/309-310. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Yazıcı, Tahsin. "Ahyâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/194-195. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Yıldırım, Enbiya. "Beyhakî ve Hadis Rivayetinde Rüyaya Verdiği Değer". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 169-190.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1409/1989.
- Zehebî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârul-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.